

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уреднички одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицаић Ирена*, др *Коларич Рудолф*, *Конески Блаже*
др *Николић М. Берислав*, др *Павловић Миливој*, др *Пецо Асим*, др *Пешикан Мићар*,
др *Стевановић Михаило*, др *Храстич Маје*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVI — св. 1-2.

БЕОГРАД
1963—1964.

ЈЕДНО ПОРЕЂЕЊЕ ВУКОВА ЈЕЗИКА СА ГОВОРИМА ЈЕКАВСКЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

Вук Караџић је рођен у селу Тршићу, мјесту које се и на најновијим картама штокавског дијалекта налази у границама источно — херцеговачког говора. Ту је рођен и Вуков отац Стеван, а Вуков дјед Јоксим (Бандула) доселио се у Србију „послије оног времена кад је Млатишума излазио у Куче (1730—1740) из Дробњака из села Петнице“¹.

И остали Тршићани, сви осим једнога, који су у доба Вукова дјетинства живјели уз Жеравију, рјечицу која протиче кроз Тршић, били су херцеговачког поријекла. Сви су они дошли из крајева који су до Берлинског конгреса припадали Херцеговини, а који данас припадају С. Р. Црној Гори², али који по најбитнијим својим особинама — фонетским, морфолошким и акценатским — и даље остају у кругу херцеговачког говора³.

Мада је Вук припадао другој генерацији која је рођена у Тршићу, захваљујући томе што је растао у средини која је била херцеговачког поријекла, он је понио из родног краја основне карактеристике говора постојбине његових предака, а међу њима и најизразитију — ијекавизам.

У Поговору (Примјечанију) Пјеснарице⁴, Вуковом првјенцу, читамо да су те пјесме писане јекавски због тога што је такав изговор њен састављач — Вук — чуо од своје мајке, уз то још и због тога што се тако говори у крају гдје је он слушао те пјесме⁵. Истина, рефлекс

¹ Љуб. Стојановић: Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд 1924, стр. 1.

² В. Љуб. Стојановић, *op. cit.* стр. 1.

³ За говор Дробњака в. Јован Л. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, Јужнословенски филолог XVII, 1—114; за говор Никшићке жупе в. Д. Вушовић: Дијалект источне Херцеговине, СДЗБ III, 1—70.

⁴ Вук Стефановић Караџић: Мала простонародња славеносербска пјеснарица, у Виени 1814.

⁵ Вук Стеф. Караџић: Српске народне пјесме, књ. I, државно издање, Београд 1891, стр. XI.

ћ какве налазимо у Вуковој писаној ријечи из првог периода његова рада⁶ нису идентични са рефлексима ћ које налазимо у савременим говорима јекавске Херцеговине⁷. Мада је и тада јасно осјећао разлику између рефлекса ћ у дугим и кратким слоговима⁸, он још није био у стању да све нијансе херцеговачког ијекавизма довољно јасно и графички искаже⁹. Тек у другом периоду Вукова рада, тј. од 1818, у његовој писаној ријечи налазимо онакве рефлексе јата какве познаје и савремени књижевни језик ијекавског изговора, а то ће рећи рефлексе које још налазимо и у говорима источнохерцеговачког типа.

Вукова писана ријеч из првог — предрјечничког периода зна и за неке друге особине које никако нису донесене са херцеговачког тла, односно које нису и особине савремених херцеговачких говора. Ми овдје указујемо само на неке од тих особина:

а) Сугласник *д* када се нађе испред је од ћ на тлу јекавске Херцеговине редовно се јотује и имамо: *ђевојка*, *ђеца*. Код Вука у Пјеснарици и Писменици¹⁰ налазимо и потврда за неизмијењену групу *дје* у примјерима ове врсте: *дјело* (Грамм. списи I 5), *дјела* (ор. cit.), *дјелу* (ор. cit. 6), *двоје дјецз* (ор. cit. 31); као и: *девовање* (Пјеснарица, 33), *девојком* (ор. cit. 33), *деца* (ор. cit. 41), *девојка* (ор. cit. 24), *лиџа девојка* (ор. cit. 28)¹¹.

⁶ Периодизација Вукова рада може бити различита. Армин Павић разликује три периода, и то: први период од 1814. до 1818; други период од 1818. до 1836; трећи период од 1836. до 1864 (А. Pavić: Djuro Daničić umre 17. studenoga 1882. Rad JA књ. 77, стр. 158). Љубомир Стојановић даје овакву периодизацију Вукова рада: први период од 1814. до 1815 — то су први покушаји; други период од 1815. до 1818. Стојановић назива — доба учења и рушења тадашњег стања у књижевности, трећи период — стварања и заповедања — је од 1818. до 1864. У овоме раду ми полазимо од Павићеве периодизације Вукова рада.

⁷ О подјели говорног подручја јекавске Херцеговине и рефлексима ћ у херцеговачким говорима в. А. Пецо: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, стр. 13—23.

У првом периоду рада Вук је имао великих потешкоћа око изналажења праве графичке вриједности за рефлексе ћ. Неуједначеност у писању тих рефлекса заступљена је како у списима граматичке природе, тако и у пјесмама и приватним писмима из тога периода.

⁸ Граматички и полемички списи, књ. I, стр. 152.

⁹ Павић у већ наведеном раду каже да је и Вуку, иако је био поријеклом Херцеговац „требало доста времена док је спознао . . . како по тому нарјечју (тј. ијекавском) сваку ријеч треба писати“ (стр. 138).

¹⁰ Скупљени граматички и полемички списи, књ. I.

¹¹ И савремени тршички говор зна за јотовање у примјерима овога типа, Берислав Николић; *Данашњи тршички говор*, у ЈФ XXIII, 265.

б) Предрјечнички период карактерише и употреба гласа *x*. Истина, Вук ни тада не употребљава досљедно овај глас, али у том периоду глас *x* се знатно чешће јавља него у другом периоду његова рада (исп. примјере: *хоишео, захйшеваше, хоишео, у Херцеговини, нахия, Хорватској, харйше, хильаду, хайдемо, дахие*; поред: *од нхи, йросйи йесана, да и скуйльа*; сви примјери из Пјеснарице). Наравно, ни ова особина Вукове писане ријечи предрјечничког периода никако није била у то вријеме и говорна особина његова родног краја¹³, нити пак особина родног краја његових предака¹³.

с) Указујемо на још једну особину која је заједничка свим говорима јекавске Херцеговине, а која, опет, није нашла своје мјесто у Вуковој писаној ријечи, како из предрјечничког периода, тако ни доцније. — То је сажимање вокала у радном глаголском придјеву. Вук, наиме, редовно пише: *чиџао, њјевао, йисао; довео, одвео; йросуо, насуо*. А ако у пјесмама и пише сажете облике, тј. ако их пише онако како их је чуо од пјевача, Вук их обиљежава као облике из којих је један вокал, поради стиха, испуштен: *чиџ'о, мог'о, рек'о*. У чланку „Критика у језику“, писаном 1842. Вук каже да се: „По гдјскојдјем мјестима народа нашега, а особито у Сријему и у Бачкој и у Банату, изоставља . . . у говору *a* испред *o* . . . и тако се говори *мог'о, рек'о, дош'о, кой'о, серд'о*“¹⁴, и он то доводи у везу са истим облицима неких југозападних крајева у чијем се говору изоставља *o*: *мога, йиса, река*, али одмах додаје да је дужност књижевника да између више облика на које наилази у народним говорима за књижевне изабере оне који су најправилнији¹⁵. Овакво Вуково расуђивање 1842. сасвим је у духу његове опште тежње да у књижевни језик унесе оно што је и народно, а и најправилније; али је мало чудно како он у првим својим радовима у овој особини није пошао за народним говорима¹⁶. Говор Пиве и Дробњака, тј. говор постојбине Вукових предака, као и сви говори данашње јекавске Херцеговине, а и говор родног мјеста Вукова, једино знају у оваквим облицима за сажете вокале¹⁷. Познато је да сажимање ове врсте налазимо и код ду-

¹³ Берислав Николић, *op. cit.*

¹⁴ Јован Вуковић, *op. cit.* 34.

¹⁵ Граматички списи III, 95—96, 196. в. и Граматички списи II, 33.

¹⁶ Граматички списи III, 96.

¹⁷ Можда се и овдје Вук угледао на Луку Милованова у чијем је Опиту „наша побуду и за многе друге ствари“ (Рајић, *op. cit.* 270).

¹⁸ А. Пецо, Говор источне Херцеговине, стр. 42—44; в. и Берислав Николић, *op. cit.* 270.

бровачких писара из XVII вијека¹⁸. Све ово, опет, упућује на закључак да је и Вук из свога родног дома морао понијети управо сажете вокале у радном глаголском придјелу типа *дошо, узо, мешино*, али је он те облике одмах у почетку напустио и прихватио оне који су правилнији, али не и распрострањенији. Ова особина Вукова језика говори о његовој изразитој способности да одабере нешто што је, хронолошки гледано, старије, па као такво, мсжда, и исправније¹⁹. Ја бих уз ово додао да и ова особина Вукове писане ријечи, макар се она и раније јавила у његовим дјелима, иде међу оне које је он назвао „господским“, као и *дјевојка* и *шјераши*.

d) За Вуков језик из предрјечничког периода, а и доцније, карактеристична је и употреба глаголских прилога, нарочито прошлога исп.: *појаливши анове* (Прва година војевања... 16), *љобивши и раићеравши субаше* (исто, 16), *поједавши* (исто, 18), *ирешавши, чувши* (исто, 21). У народним говорима источнохерцеговачког типа овај се облик ријетко срета²⁰ и зато је Решетар у праву када констатује да ни Вук, као ни било који други књижевник, није говорио онако како је писао; уз то није писао литерарне радове као приватна писма²¹. Као што ће се ниже видјети, Вук је тежио да у граматичким радовима буде досљедан самоме себи, да буде чисти ијекавац; у преписци, међутим, он се често заборављао и писао онако како је, вјероватно, и говорио у свакодневном животу (в. ниже).

Све ово, опет, упућује на један други закључак: Вуков језик ни у првим његовим радовима, нити икада доцније, није био сасвим идентичан са народним говорима било кога краја наше језичке области (видјели смо да он у првом периоду пише: и *дјевојка* и *шјераши*; затим *чајао, насуо*; тада пише и: *с њим, од њебе*, употребљава глаголске прилоге, а све ове особине његове писане ријечи у то вријеме нису биле својствене говору његова Трипића, нити их данас налазимо у говору постојбине његових предака — Дробњаку, као ни у источнохерцеговачком говору). Мада се Вук цијелог живота борио за побједу народног језика у литератури, од првих његових корака ка реформи језика и правописа он је почео да бира из богате ризнице народних говора оне особине које ће моћи постати општенародне и као такве бити при-

¹⁸ В. М. Реџетар: *Primorski leksionari XV vijeka*, Rad 134, стр. 152 као и *Jezik M. Držića*, Rad 248, стр. 147.

¹⁹ Т. Маретић: *Gramatika i stilistika I*, стр. 6, више о овоме в. ниже.

²⁰ *Говор источне Херцеговине*, 158.

²¹ М. Реџетар, приказ Маретићеве Граматике и стилистике, *Slavia XI*, 585.

хваћене од свих који се служе језиком за чију се демократичност Вук и залагао.

Колико је Вук био обазрив при одабирању говорних особина за свој књижевни језик, и то од самога почетка његова рада, показује и овај примјер. У народним говорима свих језика, па и нашега, честе су гласовне промјене: асимилација и дисимилација. На подручју штокавског дијалекта познате су асимилације сугласника у примјерима типа: *ш њим*, *з брашом*, *који куће*, *иоји крушком*. Вук је знао за ову фонетску појаву, и у Предговору Рјечнику (1818) он наводи: *ш њим*, *ж ђаком*, *з богом*, *бес њосла*, *ѡреѡ кућом*, *ѡре ѡбом* као особину народних говора, али сам није тако писао. А није тако писао због тога, како сам каже, „што у писању овако далеко нијесу ишли ни Грци ни Латини“. Због тога ни он није смио да иде до краја у свом фонетизму²². Истина, он дозвољава да се и тако пише, јер народ тако говори. Овакав Вуков став у то вријеме био је и нужан и оправдан. То је вријеме када он стоји иза начела — пиши као што народ говори —, а пошто народ говори *ш њим*, и *ѡреѡ кућом*, а да би сам поштовао прокламовано начело, морао је дозволити и да се другачије пише него што је он тада писао²³. Али кад је мало боље упознао народне говоре, кад је сам констатовао да у народним говорима има и повише особина које не могу ући у књижевни језик коме је он ударио темеље, Вук је за тај језик узимао оно што је „љепше и удесније“, без обзира на то да ли је то у исто вријеме и најраспрострањеније²⁴.

Како видимо, још у првом периоду Вукова рада његов књижевни језик, иако је био заснован на народним говорима „почео се одвајати од народног говора и оних крајева из којих је поникао — а колико је то морало вредети за оне делове нашега народа на које је он пренесен у интересу јединства наше књижевности и њене лепоте“²⁵ и зато је

²² Граматички и полемички списи II, 86.

²³ Исп. код Белића: „Иако је у принципу тражио да сваки пише својим говором, ипак му се све чинило да се не мора у књижевном језику употребљавати све што се наводи у народном“ зато он и тражи од књижевника да бирају најправилније облике и да се тако створи општи књижевни језик (cf. А. Белић Глас СКА 82, 172).

²⁴ В. Граматички списи III, стр. 3 као и А. Равић, op. cit. 143.

²⁵ А. Белић: Вукова борба, 82. Милка Ивић у раду: Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику I, полазећи од говора „образованих људи из Србије и Војводине“ оспорава књижевну вриједност многим особинама које налазимо у Вукову језику, иако су те особине још увијек и особине других области наше језичке територије, то чак и оних које се сматрају најужом основицом нашега књижевног језика. Али се ми питамо колико ће се и језичких стручњака и љубитеља лепоте и правилности нашега књижевног језика сложити с оваквим мишљењем.

Новаковић сасвим у праву када констатује да се језик каквим су писали Вук и Данитчић нигдје у свим појединостима не говори у народу „макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила“²⁶.

Дакле, предрјечнички период Вукова рада зна за доста говорних особина које никако нису и особине херцеговачких говора. Временска разлика овдје није имала свога удјела, не бар у развоју оних особина на које смо ми већ указали као на разлике између Вукова језика предрјечничког периода и говора савремене јекавске Херцеговине. Те особине Вукова језика, које нису понесене са херцеговачког тла, добрим дијелом су посљедица његовог поправљања језика²⁷. Мада и у периоду од Рјечника (1818) до Пословица (1836) има одабирања и дотјеривања језика, тај период зна за много више типично херцеговачких особина него друга два периода. Осим тога, а то је за нас овдје значајно, Вуков језик другог периода његова рада по цјелокупној својој структури, а посебно по фонетским особинама, о којима је првенствено ријеч у овоме раду, врло је близак и савременим херцеговачким говорима. Рјечником, дакле, не само да је завршен један тепшки период Вукова рада, него је Рјечником завршен „рад Вуков као законодавца српскога књижевног језика“ (Кулаковски), и „све што је после урадио сведи се на поправљање, проширивање и утврђивање онога што је овде (тј. у Рјечнику А. П.) изнео“ (Јљуб. Стојановић)²⁸.

Основне фонетске карактеристике Вукова језика из периода од 1818. до 1836. углавном су и карактеристике наредних говора данашње јекавске Херцеговине. У првом реду ту треба истаћи недосљедност у употреби гласа *x*, употребу примјера са најновијим јотовањем; *ђевојка*,

²⁶ Глас СКА, књ. X, стр. 62; А. Белић Глас 82, стр. 105; Вукова борба, 81; М. Rešetar, *Slavia* XI, 585.

²⁷ О овоме в. Вук Стеф. Караџић: Српске народне пјесме I, Београд 1891, XXXIV.

²⁸ А. Павић каже да је Вук у другом периоду српски језик фотографисао онако како се говори (op. cit. 146). Ова Павићева констатација начелно узета потпуно је тачна, али ће бити много правилније ако се каже да је Вуков језик тога периода *без мало* говор преносио на папир. Ову модификацију потребно је учинити због тога што ни од 1818. Вуков језик није био вјерна слика народног говора било које области на подручју штокавског дијалекта. И у том периоду је било, као што је овдје већ речено, одабирања појединих особина, ни тада није све узимано из народних говора. Неке су типично народне особине напуштене, а друге су налазиле своју примјену у његовим писаним текстовима иако нису биле говорне особине народних говора чији је језик Вук давао у својим дјелима (о Вукову еклетицизму тога периода в. код Белића, Глас 82, 105. и 173. као и Maretić, *Gramatika* III, 108).

ћераићи; живљийи, ширљийи, сорбљийи, грмљийи. Истина, Вук је још почетком треће деценије прошлога вијека констатовао да се у Сарајеву говора *дјевојка* и *шјераићи*²⁰, а 1823. у Предговору српским народним пјесاماма он каже да: „Бошњаци по варошима, а особито Турскога закона, не промјењују, као што је у Ерцеговачком нарјечију обично пред *ј д у ђ*, ни *ш* у *ћ* н.п. *дјевојка, дјед, дјеца, њрелџијџи*“²⁰. Мада је ову особину констатовао почетком тридесетих година, он је није одмах прихватио и почео примјењивати у својим писаним текстсвима. Требало је да прођу још скоро двије деценије па да ову „господску и варошкву“, а не никако и особину источнохерцеговачког говора, Вук прихвати и за књижевну особину ијекавског изговора²¹.

Мада ми свдје дајемо једну компаративну слику Вуксве фонетике и фонетике савремених говора ијекавске Херцеговине, потпуности ради даћемо и кратак сврт на онес који постоји између говора постојбине Вуксвих предака — Дрбњака и Вуксва језика²².

Једно поређење Вукова језика са језиком Дрбњака налазимо у раду Ј. Вуксвића: Говор Црне и Дрбњака (ЈФ XVII). Вуксвић ту констатује да између говора дрбњачких сељака и књижевног језика заснованог на народним говорима херцеговачког типа у које спада и дрбњачки говор има доста разлика. Те разлике не огледају се само у употреби гласова *х* и *ф* или гласовних група *шје, дје* у књижевном језику, којих

²⁰ Вук Стеф. Караџић: Српске народне пјесме I, 1891, стр. XLVIII — XLIX.

²⁰ Оп. cit. Уз ове примјере Вук ту још наводи и *браија, неијак* што је особина архаичнијих говора Босне. У вези са примјерима типа *дјевојка, шјераићи* Маретић примјењује да ту „нема ништа ни фино ни господско, већ је то старији изговор, а тим што је старији, уједно је и правилнији, па кад се до нашега времена сачувао макар у малом дијелу народа, његова му већа правилност даје право да уђе у књигу“ (Граматика III, 18). Али ово Маретићево расуђивање неће бити у потпуности тачно. Све старије особине, на које се и данас налази у неким народним говорима, никако не заслужују да буду прихваћене и за књижевни језик. И босански примјери *браија, неијак* су архаизми, па ипак се ни Маретић није залагао да и они уђу у књигу. Шта да се, тек, каже за архаичније акценте. Познато је да на доста великом подручју штокавске територије немамо Вукову акценатску систему, него управо неку архаичнију акценацију, па и поред те њихове архаичности нико и не помишља да и двоакценатску систему прогласи књижевном. Вуково одређење за старије фонетске облике типа *дјевојка, шјераићи*, као и поновно враћање гласа *х* у писану ријеч, ишли су у прилог његовој тези о општем књижевном језику свих Срба и Хрвата, свих оних који говоре српскохрватским језиком.

²¹ В. Граматички и полемички списи III, 36—37, као и А. Белић: Вукова борба, 153.

²² О разликама које постоје између дрбњачког говора и говора источне Херцеговине в. у мом раду: Говор источне Херцеговине, стр. 17—20.

опет нема у дробњачком говору, већ међу њима постоји и читав низ других разлика. Вуковић, и не без разлога, истиче да развитак језика није био исти код Вукових земљака који су доселили у Тршић и оних чланова њихових породица који су остали на старим огњиштима. Уз ово треба указати и на чињеницу да су Вукови земљаци од њихова пресељења у Тршић до Вукова рођења ту провели скоро пуних пет деценија (1740—1787) а то, опет, значи да је на тршићком тлу до Вукова рођења била извршена једна смјена генерација. Од 1787. па до Писменице (1814) прошле су још скоро пуне три деценије, а то говори да је типични херцеговачки говор јекавског изговора, који су Вукови преци донијели са подручја старе Херцеговине, ту, на тршићком тлу, могао, а и морао доживјети и неке измјене: нестале су неке типичне особине херцеговачких говора; са друге стране нешто је у њихову говору прилагођено и говору старосједјелаца Јадра и околине. За потврду овога мишљења ми се можемо позвати и на самога Вука. По његовим ријечима у Тршићу су „само стари људи, који су се изродили у Херцеговини, говорили: *граг, кожуг, мијег, овијег*, а остали не само што су говорили: *гра, кожу мије, овије, оније* итд.; него су се онима још и подсмјјевали“³³. У савременом дробњачком, истина не и у савременом источнохерцеговачком говору, имамо управо онакав изговор наведених ријечи који је изазивао смијех код Вукових вршњака³⁴. Без сумње, било је и других особина које у Вуково вријеме нису биле тршићке, иако су биле типично дробњачке, односно херцеговачке у ширем смислу овога појма.

Све ово је и разумљиво и потпуно схватљиво. Управо, било би и несхватљиво и недијалектички кад не би било тако. Живот од скоро осам деценија у новој средини, макар она била и доста хомогена и претежно ијекавска³⁵, морао је оставити својих трагова и на језику. Колико нова средина утиче на говор досељеника показује и овај примјер. Познато је да су у послеријатном периоду многи Херцеговци напустили своја стара огњишта и да су се настанили у равничарским предјелима Војводине. Мада су и они у новим насељима, у великом броју случајева, чинили већину, за непуне двије деценије они су се добрим дијелом прилагодили говору екавске околине — екавизирали су се, или су на путу да постану екавци. Млађе генерације говоре скоро искључиво екавски. Нешто слично могло се десити и у Вуковој постојбини, иако процеси екавизирања тих крајева, због различитих друштвено-економских ус-

³³ Граматички списи III, 9.

³⁴ Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, 35.

³⁵ Становници Вукова Тршића су сви, осим једнога, као што је већ речено, били херцеговачког поријекла, в. Љуб. Стојановић. *op. cit.* 1.

лова, нису по интензитету једнаки. Док су Вукови вршњаци и земљаци били неписмени, деца херцеговачких иселеника у Војводини похађају школе, прате штампу, слушају радио и сл., а све то убрзава екавизирање. Али је и за Вукове земљаке и вршњаке један моменат, на који овдје желимо указати, био од великог значаја. Сви они који су са херцеговачког тла прешли у Србију, више су били окренути Србији екавског изговора, која је управо у те дане била битку за своје национално и социјално ослобођење, него својој старој постојбини ијекавског изговора. Они су сада и економски више били везани за екавску Србију него за ијекавску Херцеговину. Све је ово имало одређени значај за формирање Вукова језика. Због тога је сасвим тачна мисао проф. Белића када каже: „Ако претпоставимо за часак да је дефиниција Вукова (о разликама између дијалеката А. П.) потпуно тачна, и ако прегледамо особине данашњих говора њоме обухваћених, видећемо, заиста, да она вреди само за неке делове говора . . . Према дефиницији о истоветности промена речи и разлици само у њ-ту, може се рећи да је њоме обухваћен само један део сремских говора, и то онај у Србији, и опет само један део херцеговачких говора, и то на првоме месту они који се налазе у Србији“⁸⁶. Зато ја и сматрам да Вук није понио из Тршћина онакав говор и онакав ијекавизам какав налазимо у његовим дјелима из другог и трећег периода његова рада. Код њега, и не ријетко, налазимо и екавизама, ово нарочито у преписци, тј. тамо гдје није морао да строго пази на исправност сваке написане ријечи (како је то, без сумње, радио у граматичким и полемичким списима), него је ишао за својим мислима преносећи их на папир без фонетских дотјеривања. Наравно, Вук је свој ијекавизам у току времена усавршавао⁸⁷, понекад је знао и да прихвати по коју особину ијекавских говора која никако није била и његова говорна особина; другачије речено, било је и код њега ијекавизама које је он имао само на папиру, а које никако није имао у свакодневном говору (рецимо: *неколики, њештио, њеко, његдје, лијеијем* и сл.)⁸⁸.

Према томе, ми овдје дајемо једно поређење Вукове фонетике, која није била у потпуности херцеговачка, и фонетике савремених говора јекавске Херцеговине. Вуков језик био је утолико херцеговачки што је имао поред ијекавизма, макар и недоследног, парадигму и акцентуацију херцеговачких говора. У многим појединостима, међутим,

⁸⁶ А. Белић: О Вуковим погледима на српске дијалекте, Глас СКА 82, 128.

⁸⁷ А. Pavić, op. cit. 138.

⁸⁸ Граматички списи III, 37—38, а и код Решетара, *Slavia* XI, 585.

Вуков језик се разликовао и од говора постојбине његових предака, и од говора данашње јекавске Херцеговине. Па и неке особине које Вук наводи као херцеговачке, најчешће су везане само за један дио херцеговачких говора (в. код јотовања и гласа *х*), и никако се не могу прогласити општехерцеговачким, а још мање источнохерцеговачки.

На неке од разлика које постоје између Вукова језика и говора данашње Херцеговине овдје је већ указано. На страницама које слиједи мало детаљније ће се говорити о овим питањима:

- 1) Рефлекси старога вокала *љ*;
- 2) Јотовања у вези са *је* од *љ*;
- 3) Употреба гласа *х*;
- 4) Неке сугласничке промјене;
- 5) Битне акценатске разлике између Вука и Херцеговине.

Прије него пређемо на рефлексе јата какве налазимо у Вукову језику и говорима јекавске Херцеговине, потребно је указати на сљедеће. Данашња јекавска Херцеговина не чини говорну цјелину. На том подручју разликујемо три говорна типа, и то: сјевернохерцеговачки³⁹, централнохерцеговачки⁴⁰ и источнохерцеговачки⁴¹. Сваки од ова три говора јекавске Херцеговине има нешто специфично своје што га одваја од других говора тога подручја. У овоме раду првенствено се полази од источнохерцеговачког говора који је по многим својим особеностима, нарочито по ијекавизму, најближи Вукову језику.

1) *Рефлекси старога вокала љ код Вука и у савременом источнохерцеговачком говору*

Вуков ијекавизам, као и многе друге особине његова језика, развијао се напореда са развитком Вука као граматичара и кодификатора књижевног језика. Док је у предрјечничком периоду било лутања и тражења графичког еквивалента херцеговачком ијекавизму, у другом периоду вриједност *љ* јасно је дата, и то најприје у Предговору првом издању „Српскога рјечника“. У том предговору читамо да се *љ* „у Ерцеговачком нарјечију изговара на четири начина: а) *ђе* се на њему глас не отеже, онђе га изговарају као *је*, н.п. *бјелило, цвјетлови, њјевашн, рјечашн, умјетн, сјетина, вјечашн* и т. д. б) у оваковим ријечима послѣје *ѡ, л, н, ш*, претвори се *ѡ* у *ђ, л* у *љ, н* у *њ, ш* у *ћ*, а *љ* остане само *е*,

³⁹ Детаљније о овоме в. у моме раду: Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине, ЈФ XXV, стр. 300—302.

⁴⁰ Више о говору централне Херцеговине в. ЈФ XXV, 303—304.

⁴¹ В. Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV.

н. п. *ћед, ћевојка, ћеца, разбољейице, кољено, леса, иозелењейи, сийићейице, ерћейи* и т. д. [испод текста Вук додаје: Послије *ий* изговара се у њекојим ријечима и као *је*, н. п. *ийјеме, сийјенаца, ийјешийи, ийјешийан, ийјешийи* и т. д., а послије *д* врло ријетко, н. п. *иодјела здјела* (говори се и *жћела*)] в) а *ће* би требало на њему глас отегнути, *онће* се изговара *ије*, н. п. *бијело, ријеч, дијете* (род. *ћейейи!*), *цвијейи, сијено, вијек, ийјевац, риједак (рјеђи)* и т. д. (Бешто се овако изговара *ије* и у онаковим ријечима, *ће је* у садашњему Славенском језику *е*, н. п. *ийјесак (ијјесковијо), еријеме (времена, времений), млијeko (Мљечика), ждријебе (ждребеиша, ждребећи), јасиријeb (јасиребови, јасиребаси)* и т. д.) г) пред *ј* (я) изговара се као *и*, н. п. *сијийи, вијийи, гријийи* и т. д.⁴³“

У списима граматичке природе Вук се скоро досљедно придржавао напријед изнесених правила⁴³. Потврда за то није потребно наводити.

Пошто се о јотовању посебно говори у овој раду (в. ниже), ми ћемо се овдје задржати на рефлексима *ћ* у случајевима када они не утичу на измјену претходних сугласника.

1) Вуков ијекавизам слаже се са рефлексима *ћ* нашега источнохерцеговачког говора у основним принципима јатове замјене, тј. мјесто *ћ* у дугим слоговима има двосложно *-ије*, а мјесто *ћ* у данашњим кратким слоговима има једносложно *-је* (о изузецима в. ниже). Али између Вукових рефлекса *ћ* и стања које налазимо у говору данашње источне Херцеговине постоји једна уочљива разлика. Истина, та разлика не огледа се у квалитативним него у квантитативним нијансама тих рефлекса. Наиме, Вукови рефлекси, какве их је он дао у Рјечнику, и који су још увијек и књижевни, имају увијек *-ије* мјесто *ћ*, односно *-ије* мјесто *ћ*. У нашем источнохерцеговачком није искључиво такав квантитет тога слога. На том говорном подручју ја сам забиљежио слjedeће:

Мјесто *ћ* у данашњим дугим слоговима, осим изузетака за које зна и Вук и књижевни језик ијекавског изговора, у источнохерцеговачком је двосложна замјена, и то: 1) Када се *ћ* нашло под акцентом силазне интонације ту имамо: а) *ије; бијел, бијелā крџа, бијелē квџуле, блџед, брџег, цијел, цијев, цвијейу, гријех, лијей. лијечџи се, лијјев, мијех, нијем, илџенџи* и сл. и б) *ије: бијелџи, брџег, цијел, цијев,*

⁴³ Граматички и полемички списи, књ. II, стр. 21. Вук у овом периоду још не прави разлику између кратких акцената узлазне и силазне интонације.

⁴⁴ У правилима јужнога нарјечја Вук у толико мијења горња правила што мјесто *ћевојка* и *ћерийи* прописује *дјевојка* и *ијерийи* и што посебно указује на рефлексе *ћ* у генитиву плурала: *дјело-дјелā, мјесџи-мјесџи* (Граматички и полемички списи III, 302).

цвијѣће, дијѣће (вокатив сингулара), *гријѣх, лијѣк, лијѣвѣ око, лијѣво, мријѣти, снѣг, вѣјѣк, звијѣр* и сл. 2) Када се **љ** нашло у дугом слогу узлазне интонације, поред двосложне замјене са кратким другим слогом, тј. поред рефлекса какав налазимо и код Вука, наш источнохерцеговачки зна још и за *ије*. Дакле, ту имамо поред: *о благовѣдѣти, бијѣла брада, цијѣла, цијѣна, дијѣће* и сл. још и: *бијѣда, на бријѣгу, цијѣна, љо свијѣту, нијѣће, одијѣло, ријѣка* и сл.⁴⁴

У вези са овим квалитетним особеностима двосложне замјене **љ** у источнохерцеговачком говору поставља се једно начелно питање: откуда ова дуљења другог слога и да ли то предсказује свођење тога *ије* на *је*?

У постојбини Вукових предака, у пивскодробњачком говору, дуљење вокала *е* није искључиво везано за рефлексе дугог **љ**, него је то особина скупа гласова „који се састоји од једног неакцентованог вокала и другог акцентованог или неакцентованог *е*, између којих може бити или не бити гласа *ј*“⁴⁵. Тако у том говору имамо то полудуго *е* у: *чоѣка, чоѣчина, доѣница* за разлику од *љушиѣница* гдје тога дуљења нема. До овакве констатације ја нисам могао доћи на подручју говора данашње источне Херцеговине, и не бих ту особину могао објашњавати фонетски. На основу мојих проучавања говора јѣкавске Херцеговине чини ми се да се ова појава у нашем источнохерцеговачком говору може и другачије објаснити.

Како се на основу досада описаних говора овога типа може утврдити, за дуљење вокала *е* у двосложном рефлексу вокала **љ** једино не знају најисточнији говори херцеговачког типа. Такав је говор Ускока⁴⁶. Други говори овога типа: Пљевља⁴⁷, Пива и Дробњак⁴⁸ и Никшићка жупа⁴⁹ знају и за *ије* поред класичног *ије*. У нашем источнохерцеговачком та дужина знатно чешће се чује у мјестима која се налазе у близини

⁴⁴ Више примјера в. у мом раду о говору источне Херцеговине, СДЗБ XIV, стр. 47—56.

⁴⁵ Јован Л. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, стр. 15.

⁴⁶ Милија Станић: Говор племена Ускока у Црној Гори, Гласник САН V, св. 2, стр. 325—331, Станић ту даје: *снѣг, лијѣвог, на бријѣгу, у цијѣту, у свијѣту*.

⁴⁷ В. примјере код Ружичића: Акцентски систем пљевалског говора, СДЗБ III, као: *дријен-дријена, дријем-дријема* (стр. 126) поред: *љијѣвѣцѣ, смѣѣвѣцѣ* (стр. 121), *дијѣлови, дријѣнови* (стр. 128).

⁴⁸ Ј. Вуковић у поменутом раду констатује да у пивскодробњачком говору „Узлазни акценат . . . гласа *е* из групе *ије* од **љ** стоји квантитетски између обичног кратког узлазног и дугог узлазног“ . . . стр. 14.

⁴⁹ Данило Вушовић: Диалекти источне Херцеговине, СДЗБ III.

централнохерцеговачког говора него у планинским мјестима, а ово, опет, упућује на закључак да се *ě* у *ије* и у источнохерцеговачком могло појавити под утицајем говора централне Херцеговине гдје је обично *je* или *jě*⁵⁰.

Како видимо, данашњи источнохерцеговачки говор слаже се са Вуком кад је у питању квалитативна страна двосложног рефлекса *ћ*; али кад је у питању квантитет другог слога те замјене, ту се јављају и разлике па поред класичне замјене (тј. *ије* и *ијѐ*) на источнохерцеговачком тлу има још и *ијѐ* и *ијѐ* са дужином за коју нема потврда у Вуковој писаној ријечи, а за коју, вјероватно, није знао ни Вуков говор.

2) Као што је овдје већ речено, Вук се у преписци није досљедно придржавао правила која је сам прокламовао и која је примјењивао у списима граматичке природе. У преписци, наиме, поред сталних екавизама као што су: *бреза*, *обећаиши*, *ведро*, *нека*⁵¹ за које зна и Рјечник и наш херцеговачки говор, налазимо још и ове екавизме, за које нема потврда из источнохерцеговачког говора:

а) *ћ*—*e*: *човек*⁵² (Преписка I стр. 14, 69, 179, 452, 457, 469; књ. II стр. 97, 239, 135, 536; књ. III 95⁵³); *човека* (I 93); *чоек* (I 471, 481; II 308, 315); *изео* (IV 132); *донео* (I 33), *видео* (V 256), *мрзело* (I 453); *целујући* (II 672); *од месеца* (I 93; IV 163); *иroleће* (I 93); *живеиши* (I 15, 238); *бежашии* (I 325); *овде* (I 221, 236, 387; II 96; V 204); *иоследњи* (V 115); *иоследњој* (I 287, 420); *иоследње* (I 68, 357; IV 158), *изгореле* (I 255); *иоследње двије књиге* (I 296); *иоследњег* (II 600); *видећете* (I 312; IV 76); *месѝо Милоша* (I 320); *разумео* (I 333); *у моме леињом кайуиу* (I 354); *иroleшос* (I 361); *месѝо* (II 95, 96, 239; IV 137); *иоследњег* (II 801; IV 140); *иоследњем* (IV 160, 166); *онде* (I 349); *осећам* (II 96); *деце* (II 97); *ио шелесном јунашѝву* (Грађа за историју⁵⁴. . . 234); *видеиши* (II 239); *најлеише* (II 242); *леише* (II 254); *Немачком* (II 538); *Немачкој* (II 569); *долейишисани* (II 802); *драгоценија* (II 671); *дуговечно* (II 669, 672); *благоизволели* (II 667, 671); *желео* (IV 107); *ионедељак* (IV 114) *нечовека* (IV 106);

⁵⁰ А. Пецо: Мјесто централнохерцеговачког говора . . . ЈФ XXV, 297. и даље.

⁵¹ Т. Марећ: Граматика III, 58. Вук је неке своје радове и писао екавски, в. Грам. списи III, 38.

⁵² О овој ријечи в. код Вука: Граматички списи III, 22—23.

⁵³ Од сада римским бројем означава се књига преписке, а арапским страница на којој се налази примјер.

⁵⁴ Скупљени историјски и етнографски списи Вука Ст. Караџића, књ. I.

б) Ћ—е : *йосле* (II 97,257; IV 493); *целом* (I 173); *умреѣи* (I 385); *лечим* (I 354); *време* (I 369; II 96, 535; IV 166; V 493); *у невреме* (II 316); *лейо* (I 286); *мога шела* (I 306); *две године* (I 361); *за цело* (I 361; II 97; IV 136); *йре* (II 95); *у цијеломе шелу* (I 225); *другим речима* (II 95); *нај-йосле* (II 97); *донели* (II 98); *на свейу* (II 533, 566); *уйошребити* (II 582; III 467; IV 152; V 253, 488); *зайоведити* (II 535); *йодсмевају* (II 621); *грешну* (IV 174); *закшјевању* (IV 176; *најйре* (V 256); *донейи* (V 224); *нијесу уйошребити* (Грађа за историју. . . 235); да га *уйошребимо* (Грамм. списи III 260)

У Огледима Светога писма (1824) налазимо: *шело*, *шелом* (Грамматички списи II 392). У Новом завјету је: *шијело*, *шијелом* (Грамматички списи II 392). Те двије редакције истога текста, само из различитих периода, знају и за ове примјере: *човек*: *човјек* (Грамм. сп. II 393, 394, 395, 401, 411, 412); *човечија*: *човјечија* (исто, 401); *шелесне*: *шјелесне* (402) *шело*: *шијело* (399, 401, 403, 405, 409); *човечијем*: *човјечијем* (403).

Како видимо, екавски рефлекси код Вука се јављају и кад је у питању дуги и кад је у питању кратки слог. Исто тако екавизме налазимо у свим позицијама у ријечи. Важно је истаћи још и то да све овдје наведене ријечи са е мј. Ћ у Вуковој преписци знају и за ијекавске рефлексе, то се срета и у једном писму.

Наш источнохерцеговачки говор слаже се са Вуком, кад су у питању екавизми, само у оним случајевима који су општејекавски и као такви примљени и за књижевни језик ијекавског изговора. Са источнохерцеговачким у овој особини слаже се и пивскодробњачки говор⁵⁵. Све ово упућује на закључак да Вукови екавизми, које смо ми овдје навели, никако нису и екавизми ијекавских говора Херцеговине⁵⁶.

3) Знатан је број и икавизама у Вукову језику другог периода, којих иначе нема на источнохерцеговачком говорном тлу:

Овди (Преписка I 93); *сједити* (I 177), *сједити* (I 233,334, 453), *живила* (I 236), *видићете* (I 312, 405; IV 152; V 607), *свидило* (I 274), *видити* (I 280; II 579; III 539;) IV 11; V 607), *видити* (V 492), *видићемо* (I 280), *живити* (I 340, 348, 256, 384, 418, 420; II 97, 256, 284, 315, 536, 540, 542, 574; IV 105, 177), *йреживити* (II 97), *йрйити* (II 97, 623), *йолудити* (II 572), *желити* (II 604, 634, 639; IV 111), *извидити* (II 624), *застидити* (III 539), *видити бисте* (II 244), *благоволили* (II 622), *завидити* (III 95), *зашидити* (IV 12), *желити* (IV 149), *извољити* (IV 539).

⁵⁵ Ј. Вуковић: *Говор Пиве и Дробњака*, 18.

⁵⁶ О екавизмима источнохерцеговачког говора в. *Говор источне Херцеговине*, 58.

У писмима која су писана екавски такође налазимо одступања од класичног екавизма: *шрѣиши* (I 444), *йолудио* (I 447),.

Како видимо, сви случајеви које смо ми овдје навели са и мјесто ђ, осим *овди*, везани су за глаголске облике и морфолошке су природе. Али, а то је за нас значајно, наш источнохерцеговачки говор у свим наведеним примјерима скоро редовно има је: *виђеиши*, *живљеиши*, *жељеиши*. На цијелом подручју тога говора ја сам забиљежио само ове примјере са и: *волила*, *желимо*, *волий*, *желий*⁵⁷. Тако је и у пивскодробњачком говору, исп. код Вуковића: „У Пиви и Дробњаку добро се чува разлика између презентске и инфинитивне основе глагола на *и/је* (ђ). . .“⁵⁸, али није тако у друга два говора јекавске Херцеговине: централнохерцеговачком и сјевернохерцеговачком⁵⁹, а није тако ни у Тршићу⁶⁰ ни у Срему⁶¹. Наравно, објашњење за ову појаву у централнохерцеговачком и сјевернохерцеговачком на једној страни и тршићком и сремском на другој страни не мора бити, а и није, једнако. Док у ова два говора јекавске Херцеговине може бити и директног утицаја икавских говора западне Херцеговине, у тршићком, сремском, као и у другим говорима екавског подручја који знају за ову појаву, и мј. ђ у наведеним облицима чисто је морфолошка појава⁶². Из свега овога слиједи закључак да Вукови икавизми, које смо ми овдје навели, нису херцеговачког поријекла. Није искључено да је такве облике Вук понио и из родног дома, а могао их је уопштити и за вријеме дугогодишњег бављења на подручју шумадијско-војвођанских говора, али они нису и источнохерцеговачки.

4) Из овога периода Вукова рада има потврда и за једносложни рефлекс ђ -је мјесто очекиваног двосложног -ије: *рјешило* (Преписка I 275), *наследиши* (I 290), *рјеши* (II 81), *лева* (II 743), *левају* (I 273), *Њемци* (I 310), *зайовјести* (II 579) *зайовједиши* (II 673), *неојредјелеми* (Грамаички списи II 138), *исјовједи* (Преписка II 308), *йољеваиши* (Грађа за историју 263). Посљедњи примјер тако гласи и у Рјечнику: *йољеваиши*, *ам*, v. impf. (Ерц.!) прво издање; у другом издању имамо: *йољеваиши*,

⁵⁷ Говор источне Херцеговине, 59.

⁵⁸ Ј. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, 73.

⁵⁹ А. Пецо: Мјесто централнохерцеговачког говора . . . ЈФ ХХV, 303.

⁶⁰ Б. Николић: Данашњи тршички говор, ЈФ ХХIII, 264.

⁶¹ Б. Николић: О говору Срема, ЈФ ХХ, 276; в. и П. Ивић: О неким проблемима наше историске дијалектологије, ЈФ ХХI, 107.

⁶² П. Ивић: О неким проблемима наше историске дијалектологије, стр. 107. и даље, као и: Б. Николић: Говор Срема СДЗБ ХIV, 375. О овим икавизмима в. и код Вука: Грамаички списи III, 37.

вам, v. impf. (јуж.), али то није херцеговачки облик. Тамо је *иомијевати*; такав облик овога глагола налазимо и у новом правопису s. v. Од осталих овдје наведених облика са *-је мј. -ије* Рјечник не зна за: *ријешити* (ни прво ни друго издање), *настиједити* (у првом издању нема овога глагола, у другом издању се наводи *наслиједити* и *наслиједити се са* примјером: *Те се ојети свијет наслиједи*). И у првом и у другом издању имамо: *зайовијест*, *зайовиједати*, *Нијемац*; *исйовијед*, *исйовиједати*, *исйовиједати се*, *исйовиједане*, поред: *исйовједити*, *исйовједити се* што налазимо у првом издању, у другом издању уз те облике налазимо још и: *исйовједни* и *исйовједник*, али не и *исйовјед*.

Сви овдје наведени примјери у источнохерцеговачком говору имају *ије мј. ђ*, такву замјену има и глагол *иришовиједати*. И код Вука је у Рјечнику *иришовиједати*, али у Преписци сретамо и: *иришовједати* (IV 163)⁶³ (ово можда према *иришовједити*, а тај глагол он има у Рјечнику (1818) s. v.)

5) Мјесто гласовне групе *рђ* Вук има *рје* не само у примјерима као: *корјенчић*, *горјети*, *сиарјети*, *сиарјешина*, *рјечнић*, *рјечница*, *рјечник* за које зна и савремени књижевни језик ијекавског изговора, него уз њих *рје* сретамо и у овим примјерима: *грјехоша*, *грјешник*, *грјешница*, *иогрјешка*, као и у: *сирјелница*, *сирјелач*, *надсирјеливаши*⁶⁴. У источнохерцеговачком такође имамо: *горје*, *горјети*, *грјехоша*, *грјешник*, *изгорје*, *изгорјели смо*, *изгорјела је*, *изгорјело је*, *Корјенити*, *огорјело*, *огорјелница*, *осиарјело се*, *осиарјели су*, *иогорје*, *сиарјенари*, *сиарјети*, *сиарјешина*⁶⁵, али не и у пивскодробњачком. За тај говор Ј. Вуковић констатује да *ђ* иза *р* ту обично даје *е*. Од Вукових ријечи са *рје* пивскодробњачки говор зна само за *сиарјешина* „и сличне речи од основе *сиарјеш*“, затим ту имамо: *корјена* и *горје*, у посебном зачењу. Вуково *сиарјети* у пивскодробњачком гласи *сиарити*⁶⁶.

Сви примјери које смо ми навели из Вукових дјела, а у којима се огледа одступање од класичног ијекавизма немају исту вриједност⁶⁷. Екавизама је највише у кратким слоговима, што значи да су ти слогови били најподложнији екавизирању. Икавизми су, опет, углавном везани за глаголске облике, а и ту је у питању кратки слог. Оба ова слу-

⁶³ Ни пивскодробњачки говор не зна за једносложни рефлекс *ђ* у наведеним примјерима, в. Акценат Пиве и Дробњака, СДЗб X, стр. 314—315.

⁶⁴ Т. Maretić: Gramatika III, стр. 70.

⁶⁵ Говор источне Херцеговине, стр. 57.

⁶⁶ Говор Пиве и Дробњака, стр. 16—17. Ове разлике између Вука и Дробњака могу бити резултат самосталног, еволутивног развоја говора Трипића и Дробњака.

⁶⁷ А. Белић, Вукова борба, 118.

чаја говоре да Вуков ијекавизам није био потпуно чист, није одражавао у потпуности стање које налазимо у источнохерцеговачком говору. То исто показују и примјери у којима Вук има *-је* према класичном ијекавском, а и источнохерцеговачком *-ије*.

б) Посебан осврт захтијева Вуково писање неких облика замјеничко-придјевске промјене. Маретић у својој великој граматичкој констатује да у инструменталу сингулара, дативу, инструменталу и локативу плурала Вук употребљава двојак облике: *жуишим* и *жуишијем*, *жуиших* и *жуишијех* „od svih zamjenica i pridjeva, ali su dulji oblici (t. j. oni na *-ijem*, *-ijeh*) u njega običniji od kraćih, i to je sve, što se za Vuka u toj stvari može reći, nikakvo se pravilo iz njegovih djela ne da o tome uhvatiti“⁶⁸.

Маретићева констатација о употреби дужих и краћих облика у промјени замјеница и придјева (тј. облика на *-им*, *-их* и оних на *-ијем*, *-ијех*) у Вуковој писаној ријечи не одражава право стање које тамо налазимо. Вук је, наиме, до 1836. најчешће писао краће облике, какве и данас сретам у Тришћу⁶⁹, али који нису били ни раније, а нису ни данас типично херцеговачки, управо нису источнохерцеговачки.

У Вукову дјелу: Прва година војевања на дахије (1828) имамо: *ио свим околинама* (стр. 3), *са свим својим бимбашама* (стр. 4) (од сада наводимо само страну на којој се налази примјер), *осијану са свим на мѣру* (4), *којекаки нови йријайиѣла* (4), *из осијали околни мјестиа* (4), *девейи којекакви везиѣра* (5), *овим бившиим Бијоградсим башама* (5), *и своји йријайиѣла* (6), *с једним буљубашом* (6), *у њиовим рукама* (6), *својим каба-даијама и осијалим којекаким мањим чиновницима* (7), *из околни крајева* (7), *и њиови каба-даија* (8), *йред њиовим ановима* (8), *йод мудрим и йраведним владањем Аџи-Мустијајиашиним* (9), *и йо другим селима* (9), *оним йроћераним сѣаијама* (9), *с њиовим каба-даијама* (10), *с оним чобанима* (12), *са млогим другим бјегуницима* (12), *ио осијалим варошима* (16), *ио овим разговорима* (17), *у бијелим гаћама и црвеним ћурчићима* (18), *на бијелим айшовима* (19), *ио осијалим . . . Турским йаланкама* (21), *ио обмжњим селима* (23), *од они зулумћара* (23), *од сѣари Шайчана* (23), *и осијали йаки сѣвари* (24), *својим йослом* (24), *с другим ферманом* (25), *над овим српским четшама* (25), *и самим именом* (25), *са свим йо вољи* (25), *међу осијалим* (26), *са својим можима* (26), *некаким људма* (28), *са својим ајдучима* (31), *од ови йоглавица* (36), *о другим народним йословима* (37).

⁶⁸ Т. Maretić: *Gramatika i stilistika II*, 176.

⁶⁹ Исп. код Николића: *на равним месѣима, другим йравцом, йишим војничком* (ор. cit. 268, 271, 273).

Такве облике најчешће налазимо и у Преписци до 1836. *оним* (Преписка I 207), *ћред њоликим људма* (I 207), *са свачим* (I 325) *с једним новим њисаром* (I 353), *са свим* (I 353, 397), *с другим људима* (I 354), *ћо овим њисима* (I 353), *с каким* (I 356), *с њисменим њуномоћјама* (I 362), *сасвим њустја* (I 378), *као у осћалтим државама* (I 384), *једно с другим* (I 387), *ћред њоласком мојим* (I 389), *са свим њокрећним именењем* (I 399), *с ващим* (I 401), *ћо Турским војскама* (I 402).

И у полемичким списима из тога периода имамо исто стање: *неколико различни рецензија* (Грамаџички списи II 131, од сада само страна те књиге), *с људим човеком* (131), *са својим адвокатћом* (131), *о њаковим сћварма* (131), *из њиови ријечи* (133), *ћише Ерцеговачким* (133), *Сремачким и Ресавским*; *у народним нашим њјесмам* (134), *ћо горњим крајевима* (134), *којим би* (134), *њиовим* (134), *о ученим сћварма* (135), *којим* (136), *ћаметћним ћревоћењем* (137), *у грамаџичким ћредметћима* (138), *ћућћим* (139), *ћјаки ријечи* (139), *без икакви ћврди и ћосћојани ћравила* (141), *из његови књига* (141).

У Предговору Пословицама, гдје он констатује да се у Трпћћу чуло и *овијег*, поред чешће *овије*, *оније* (Грамаџички списи III 9), налазимо поред: *нащим* (3) *ћрилагатћелним* (4), *са свим* (3), *другим мјестћима* (3), *осћалтим Славенским* (4), *ћо другим мјестћима* (4), *ћо истћочним и сјеверним крајевима* (5), *ћред сјеверним вратћима Коћорским* (5), *ћред јужним вратћима* (5), *нащим* (6), *у свима ћоменућћим мјестћима* (7), *са свим* (7), *са околним сусједима* (8), *нащим језиком* (8), *са својим изговором* (8), *на оваквим мјестћима* (9), *народним ћословима* (10), *својим ћословима* (10), *у оним нај јужнијим крајевима* (10), *на оним мјестћима* (10), *у оваким догаћајима* (11), *ћо свима ћриморским крајевима* (11),

и: оваквијех (4), *онијех* (4), *онијем мјестћима* (5), *ћревеликијех каменитћих гора* (5), *ћрногорскијех гора* (5), *од сћаријех градова* (5), *из народнијех наших њјесама* (5), *ћод самијем врхом* (6), *сухијем ћућћем* (6), *ћравијех Срба* (7), *од овијех* (8), *измећу онијех ћрвић* (8), *измећу другијех* (8), *ћо осћалијем онуда мјестћима* (8), *овијех мјестћја* (9), *оваковијех ријечи* (9), *другијех ћекојих слова* (9), *из онијех крајева* (10), *ћремногијех ћослова* (10), *многијех других ћогрјешака* (10).

У писму које је Вук упућто Копитару са Цетиња 12.9.1834. налазимо само *и* (x) и *им*: *својим очима* (Преписка I 452), *ћременого ријечи Талијански* (452), *досћја знаћни сћвари* (452), *са свим* (453), *са својим мојрима* (453), *двјестја сћари диллома Срћски* (453);

Тако и у писму од 9.11. исте године имамо: *лијетћим ријечима* (456) *има ћекоји особитћи ријечи* (456), *оваки књига* (457), *ћим начином* (457), *ћим ћућћем* (457) *и од ових књига* (457), *ићћамћанним циркуларом* (458);

100 *Буквара моји* (458); и *ио другим ђекојим мјесџима* (458), а у писму од 15. 5. 1835. већ се налази на дуже наставке:

мијеџије женски ијесама (461), *за кучкије чобана* (461);

у писму од 3.7. 1838.: *са својијем колима* (470), *70 самијех офира* (470), *8 новијех слова* (470), *сила знаиџијех сџвари* (471), *са свијем* (471);

у писму од 24.5. 1839: *Срџскијех*, *Бугарскијех* и *Каравлашкијех госџодара* (475), у *франџускијем новинама* (476).

Наставке старих тврђих основа налазимо и у одговору на ситнице језикословне: у *дружијех народа* (Граматички списи III 29), и *сџаријех* и *новијех сџисаџеља* (исто, 30), *онијех сџисаџеља* (30), у *овијех иогрџешака има више него у онијех* (32), у *осџалијем иадеџима* (32), у *иџијем ријечима* (33), *с иџијем ријечима* (33), *мојијем иослом* (34), *сџаријем рукоџисима* (34), *ио заџаднијем крајевима* (34), *ио иосџочнијем и сјевернијем* (34), и *осџалијем*, *иравијем* и *досџојнијем судијама*, (35), *будуџијем Срџскијем грамаџиџима* (35).

У радовима до 1836. најџи ће се и по који примјер са наставцима *-ијем* и *-ијех*: *иџије* (Преписка I 256), *оније* (I 274, 310), и обично у облицима ових замјеница. Исто тако у писмима из посљедњег периода Вукова рада најџи ће се и на по који примјер са наставцима старих мекких основа, на *-им* и *-их* (в. Преписка I 484, 485; II 681, 682, 683—685, 685—686).

Иако наведени примјери јасно упуџују на закључак да је Вук до свога пута у јужне крајеве, до одласка у Дубровник и Црну Гору, најчешће писао наставке старих мекких основа, што није особина говора источнохерцеговачког типа, а од тога времена наставке старих тврђих основа, како је најчешће и данас у ијскавском говору Херцеговине, постоји још један доказ који то потврђује. То су Вукови текстови које је он два пута издавао: прије 1836. и послџије 1836.

У Огледима Светога писма (о чему в. Преписка I 251, 252) које је објавио 1824, налазимо скоро искључиво наставке старих мекких основа. У Новом завјету, објављеном 1847, налазимо, опет, скоро искључиво наставке старих тврђих основа. Тосе лијепо види из примјера који слиједе: први примјери су из Огледа, други из Новог завјета: *дужниџима наџим*: *дужниџима својијем* (Граматички списи II, 387), ако ли не опраштате људма *грџијове њиове*: ако ли не опраштате људима *грџијеха њиховијех* (387), ни отац ваш неће опростити вама *грџијова ваџим*: *грџијеха ваџијех* (387), *учетариџима својим*: *учениџима својијем* (390), *ириџаџиџелиџима мојим*: *ириџаџиџелиџима својијем* (391), *учениџима својим рече*: *учениџима својијем рече* (392), *благо ониџ слугама*: *благо онијем слугама* (392), *над свиџ његовим имаџем*: *над свијем својијем имаџем* (393), *рече слугама својим*:

рече слугама својијем (394), с мојим друшћивом : са својијем друшћивом (395), *и*ред његовим враћима : *и*ред његовијем враћима (395), из мршви : из мршвије (396), о свима овим догађајима : о свима овијем догађајима (396), *и*ред свим народом : *и*ред свијем народом (396), *и*м ће се оицај мој *и*рославити : *и*ијем ће се оицај мој *и*рославити (398), сваким *и*елом : свакијем *и*ијелом (399), са свим : са свијем (400), расијатим *и*о свијешу : расијатијем *и*о свијешу (400), *и*ушћовима својим : *и*ушћовима својијем (401), *и*новим : *и*новвијем (402), са златним *и*рсћеном : са златнијем *и*рсћеном (402), којим *и*е : којијем *и*е (402), без *и*ела *и*воји : без *и*јела *и*војијех (403), из *и*ела моји : из *и*јела својијех (403), без добри *и*ела : без добријех *и*јела (403), међу нашим међу нашијем (403), у срцима вашим : у срцима својијем (404), добри родова : добријех родова (404), од ваши *и*ласити : од *и*ласити вашијех (404), у вашим : у вашијем (404), својим мужевима : својијем мужевима (406), женским *и*живљенем : женскијем *и*живљенем (406), у срцима вашим : у срцима својијем (407), о високим *и*тварима : о високијем *и*тварима (408), *и*ред свим *и*удма : *и*ред свијем *и*удима (408), са свим *и*удма : са свијем *и*удима (408), нијесу *и*тра добрим *и*елма, него злим : нијесу *и*трах добријем *и*јелма него злијем (408), *и*елом *и*војим : *и*елом својијем (410), овим *и*лужи : овијем *и*лужи (410), седам *и*жжјака огњети : седам *и*жжјака огњетијех (411), *и*ред оним : *и*ред онијем (412).

Само неколико примјера у оба текста имају исте наставке, и то: старих тврдих основа: *и*вије *и*уди: *и*вијех *и*уди (388), *и*вије дана: *и*вијех дана (396), од мршвије: из мршвијех (396), од нашије: од нашијех (396), злије: злијех (402), *и*скије: *и*скијех (408); односно старих мекких основа; али са завршетком -ма гдје Вук и иначе није писао дуже облике: *и*ријеме мршвица: *и*ријеме мршвица (412), *и*лугама *и*војима: *и*лугама *и*војима, *и*ророчица и *и*свицима: *и*ророчица и *и*свицима, и *и*нима: и *и*нима, малим и великим: малима и великима (412).

Исто стање налазимо и у Примјечанијама на преводе г. Томе Љубибратића, и на примјечанија на њи (х) г. Станјимира Живковића⁷⁰ која су први пут штампана 1820, а поново издана у писмима Вука Стефановића Караџића и Саве Текелије 1845⁷¹. У напомени другом издању Вук каже да се из тих примјечанија „може видјети како сам ја прије 25 година мислио и говорио о књижевности нашој“, а већ у тој напомени имамо: од *и*вијех ондашњијех мојијех *и*ијечи⁷². Први примјери су из текста објављеног 1820, други из Писама Вука Караџића и Саве Текелије:

⁷⁰ Граматички списи II, 95 и даље.

⁷¹ Граматички списи III, 147 и даље, за овај чланак в. на стр. 174.

⁷² Граматички списи II, 96.

ученим свијетом: ученијем свијетом (96), међу њим: међу њијем (96), њиовим: њиховијем (96), њознајим: њознајијем (96), новина Српски новина Српскијех (96), наши списашеља: нашијех списашеља (97), с њаквим сиџрогим љравилма: с њаковијем сиџрогијем љравилма (97), њим: њијем (97), својим љразним аукџориџијетом: својијем љразнијем аукџориџијетом (97), намџиџеним челом: намџиџенијем челом (97), о његовим љримјечанијама: о његовијем љримјечанијама (97), оним: овијем (97), Виландовим и Јунговим: Виландовијем и Јунговијем (97), између најбољи: између најбољијех (98), са свим: са свијем (99), на џуџим језицима: на џуџијем језицима (99), нашим ријечима: нашијем ријечима (99), сад црвеним, сад жуџим, сад бијелим, сад зеленим: сад црвенијем, сад жуџијем, сад бијелијем, сад зеленијем (101)⁷³.

Изнесени материјал јасно упућује на закључак да је Вук до свога путовања у Дубровник и Црну Гору (1834—1835) скоро редовно употребљавао у инструменталу једнине, генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине замјеничко-придјевске промјене наставке старих мекких основа, како је и у савременом тршићком говору⁷⁴. Послије тога путовања, чак и у писмима која је он упућивао својим пријатељима из тих јужних крајева, све чешће сретамо наставке старих тврдих основа, што значи да је ову особину Вук ундио у своју писану ријеч под утицајем јекавских говора са којима се тада мало поближе упознао. А, како што је познато, и дубровачки говор, као и данашњи црногорски говори, управо имају у већини случајева у наведеним облицима наставке старих тврдих основа. Перо Вудмани за дубровачки каже: „U instr. sing. mušk. i sred. roda, i u dat., instr. i lok. plur., i u gen. plur. ne čuju se nigda svršeci im, ih nego bez iznimke ijem, ijeh: dobrijem, dobrijeh, a ne dobrim, dobrih“⁷⁵. Решетар каже да: „in dem südliche Teile . . (Hercegovina, Montenegro, Ragusa, Bosce) ist das -ije -so gut wie ausschliesslich“, па док у Озрнићима биљежи: *ким, чим*, у Прчању и Дубровнику је: *кијем, чијем*⁷⁶. И други испитивачи црногорских говора такође констатују преовлађивање наставака старих тврдих основа. Проф. М. Стевановић за говор источне Црне Горе констатује употребу: *добрим и добријем, жуџим и жуџијем, оволиким и оволикијем*, али уз то додаје да „ипак, преовлађује други облик, чешћи је и јако потискује

⁷³ Уп. и примјере из писма једном члану Матице српске, Граматички списи III, 55—60.

⁷⁴ Б. Николић, *op. cit.*

⁷⁵ Р. Budmani, *Današnji dubrovački dijalekat*, Rad JA, књ. 65, стр. 172.

⁷⁶ М. Rešetar, *Der Štokavische Dialekt*, стр. 176; за Озрниће в. и Р. Бошковић, *Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића*, II, 30—31.

први⁷⁷. Такво стање је и у Црмници. Исп. код Милетића: „у инстр. синг. и дат. -лок. -инстр. пл. придевско-заменичке промене употребљавају се готово искључиво наставци са ђ -ом“⁷⁸. И у говорима херцеговачког типа који се налазе у границама С.Р. Црне Горе дужи наставци, тј. *-ијем*, *-ијех*, су обичнији. Д. Вушовић наводи из Никшићке жупе: *дѣвѣијем*, *мѣнѣијем*, *слидѣијем*, *дѣијем*, *днѣијем*, *иѣијем*; *дѣвѣијѣг*, *мѣнѣијѣг*, *оволикијѣг*, па чак и: *дѣијема*, *иѣијема*⁷⁹. Истина, и Вушовић каже да ни краћи облици нису необични на том подручју⁸⁰. У пивско-дробњачком говору, као што је већ речено, налазимо само дуже облике, исп. код Вуковића: „у заменицама и придевима имамо увек дуже облике: *дѣбѣријем*, *дѣијем*, *злѣијег*, *мѣтијег*, *дѣијег*, *днѣијем*, *злѣијем*, *мѣтијем* . . . немамо, дакле; *дѣбѣрим*, *дѣим*“⁸¹. Такво стање налазимо и у говору Ускока⁸².

И у нашем источнохерцеговачком говору још увијек су обичнији у употреби наставци тврдих основа: *с дѣијѣм чѣјѣком*, *с дѣијѣм се бѣијѣ*, *ѣ овијѣм њѣвама*, *ѣдд овијѣм кѣћама*, *за овијѣм*, *ѣ овијѣм бѣрдима*, *за дѣијѣ љѣди*, *за дѣијѣ хора*, *из дѣијѣ бѣрда*, *дд овијѣ доба*, *хѣј иѣијѣм ѣуѣијѣм*, *ѣ иѣијѣм земљама*, *с иѣијѣм кѣњем*, *сѣ иѣијѣм је дѣшла*, *с иѣијѣм се хѣрѣијѣмо*, *с днѣијѣм*, *днѣијѣм кѣћама*, *ѣдд овијѣм бѣром*, *днѣијѣ фѣкаша*⁸³; као и: *с дѣбѣријѣм вѣлом*, *с мѣтијѣм ѣѣијѣијѣом*, *ѣдд великијѣм кѣменом*, *ѣријѣкијѣм ѣуѣијѣм*, *у чѣсѣијѣм дѣијѣијѣма*, *ѣо чѣсѣијѣм љѣудима*⁸⁴.

У овом дијелу јекавске Херцеговине ређе налазимо на уопштене наставке меких основа: *ѣд иѣијѣ ијѣном*, *за иѣијѣ Турѣијѣном*, *за овијѣм бѣксузом*, као и: *бѣрѣијѣх дѣана*, *сѣхѣијѣх дѣрва*, *злѣијѣијѣ рѣкѣ*. Овакви наставци су својствени говору централне и сјеверне Херцеговине⁸⁵.

Према томе, са сигурношћу се може рећи да у Вуковој писаној ријечи до пред крај другог перисда његова рада преовлађују наставци старих меких основа, који никако нису били особина говора источнохерцеговачког типа. Тек од 1835. и 36. Вук усваја ову типично источнохерцеговачку говорну особину и задржаће је, са већим или мањим одступањима, до краја живота.

⁷⁷ М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XVII, 79.

⁷⁸ Б. Милетић, Црмнички говор, СДЗБ IX, 411.

⁷⁹ Д. Вушовић, *op. cit.* 8.

⁸⁰ *Op. cit.* 50.

⁸¹ Говор Пиве и Дробњака, 17—18.

⁸² М. Станић: Говор племена Ускока у Црној Гори, Гласник САН, V, 2, 230.

⁸³ Говор источне Херцеговине, 140—141.

⁸⁴ Исто, 145.

⁸⁵ И у писмима Херцеговаца из ранијег времена најчешће налазимо наставке старих тврдих основа, в. Говор источне Херцеговине, 145.

Цио овај преглед употребе замјене старога гласа ђ у Вуковој писаној ријечи упућује на следеће закључке:

1) Вукова писана ријеч, ни у другом периоду његова рада није у свему одражавала стање говора ијекавске Херцеговине — како оних говора који се налазе у границама С.Р. Црне Горе, тако ни оних којима се и у правој Херцеговини говори. Временска разлика, по нашем мишљењу, није у овој особини знатно утицала на ту неуједначеност.

2) Мора се претпоставити да је Вук и из свога Тршића понио на извјестан начин модификован ијекавски изговор — и то модификован у правцу његова приближавања шумадијским говорима. Наравно, овдје се мора имати у виду и Вуково дугогодишње бављење — и то у његовој раној младости, кад још није био свјестан задатка који пред њим стоји — у екавској средини, гдје је, са малим прекидима, све до 1813. обављао „разне административне дужности“⁶⁶.

3) У прихватању неких екавских говорних особина Вук је могао отићи и даље од тршићког говора. Типичан примјер за то је употреба прилога *гди* који није херцеговачког поријекла, нити је могао бити преузет из херцеговачких говора. Овамо иду и наставци неких облика замјеничко-придјевске промјене. Овдје се, свакако, мора помишљати и на утицај школе, макар она била и непотпуна, а и књиге са којом је Вук почео да другује од малих ногу.

4) Кад је почео да дубље улази у језичке проблеме, Вук почиње да из своје писане ријечи отклања оне особине због којих је друге критиковао — тј. у вријеме када почиње да ствара постојана правила и да сам пише по тим правилима (в. Преписка III 463), он све више улази у суштину херцеговачког ијекавизма, а то налази одраза и у његову језику⁶⁷.

5) У радовима граматичке садржине Вук је досљеднији ијекавац, и по свом ијекавизму ближи источнохерцеговачким говорима, него у приватним писмима.

6) Вуков ијекавизам, онај из посљедњих година другог периода, и из трећег периода његова рада, није остао и савремени књижевни начин писања тим нарјечјем. Данашњи књижевни ијекавски изговор не зна за дуже наставке у облицима замјеничко-придјевске промјене, него има уопштене наставке старих меких основа. Књижевно није ни:

⁶⁶ Љ. Стојановић, Глас СКА LV, стр. 3, као и Павић, *op. cit.* 131—133.

⁶⁷ Исп. и ове Вукове ријечи кад каже „већ више од 30 година народни језик наш учим“ (Грамматички списи III, 173).

неко, неки. Истина, тај ијскавизам није задржао ни Вук до краја живота⁸⁸.

7) Нормативи књижевног језика још захтијевају да се поштују Вукове квантитативне одлике двосложне замјене старог гласа ђ :*џје* и *ијџ*. Савремени говори херцеговачког типа и ту су, добрим дијелом, кренули даље од Вука и мјесто класичног, односно и поред класичног *џје* и *ијџ* имају и *џјџ* и *ијјј*. Ова дужина другог слога данас се често срета и у говору оних који настоје да буду досљедни Вуковци и да његују књижевни изговор. Мада ова квантитетска разлика између Вукова обилежавана двосложне замјене ђ и стања које налазимо у савременим говорима источнохерцеговачког типа не мора водити ка свођењу двосложног рефлекса на једносложни, односно ка јскавизирању тих говора, чињеница је да такав квантитет налазимо на доста великом подручју говора овога типа⁸⁹.

Друго је питање да ли књижевни језик и ту треба да иде за оним што је данас обичније у народним говорима или да љубоморно чува класично стање. Пошто је ово више акценатско питање, сматрам да се може повезати са другим примјерима из наше акцентуације. Књижевни језик, као што се зна, а што је и разумљиво, није остао искључиво при акцентима какве су нам оставили Вук и Даничић. Многе ријечи мјесто Вукова акцента данас имају други, онај који је у наше вријеме обичнији у млађим говорима штокавског дијалекта, а постоји и знатан број ријечи које се употребљавају са двојаким акцентом: Вуковим и оним који је данас обичан у неким од говора које узимамо за основицу књижевног језика. Да ли тако треба поступити и кад су у питању рефлекси ђ? Чини ми се да се не бисмо огријешили о Вука ако бисмо и овдје кренули за народним говорима. Управо, испуњавали бисмо један принцип који је он прокламовао: прилагођавање књижевних норми стању које налазимо у савременим народним говорима (исп. о овоме мисли проф. Белића о дужности граматичара да прате развитак народних говора и да своје законе заснивају на савременом стању; о њиховом задатку да засипају јаз који се неминовно појављује између народних говора и књижевног језика и да на тај начин одржавају што тјешњу везу између народних говора на једној страни и књижевног језика на другој страни)⁹⁰.

⁸⁸ Већ 1846. Вук поново пише *неко* и *нешко* (Грамматички списи III, 37; као и 194, 205, 207); в. и Белић, Глас СКА 82, 188; а у главним правилима за јужно нарјечје дозвољава и *-ијем* и *-им*, Гр. сп. III, 303.

⁸⁹ О овој квантитативној особини двосложне замјене ђ в. Говор источне Херцеговине, 47 и даље.

⁹⁰ Н Ј н. с. књ. IV, стр. 1—8.

7) Јотовање сугласника у вези са је од ђ. У Предговору првом издању Рјечника Вук констатује да се у херцеговачким говорима сугласници *л*, *н*, *ш* и *д* испред је од ђ мијењају у *љ*, *њ*, *ћ* и *ђ*: *кољено*, *јозелењейи*, *ђед*, *врћейи* (изузетци су *шјеме*, *шјешшан*, *шјешшши*, *сшјетаца*, *шјешњи*; *јодјела*⁹¹). На 21. страни Српске граматике испод текста примјењује се да „Ерцеговци кашто изговарају *с* пред *ј* као пољско *ś*, а *з* као *ź*, н. п. *сјекира*, *сјуџра*, *изјео*“⁹². О јотовању уснених сугласника са је од ђ Вук ту ништа не каже (о воме в. ниже).

Говори јекавске Херцеговине слажу се са Вуком кад су у питању јотовања сонаната *л* и *н*, и дентала *ш*, и *д*, али се не слажу са Вуком када су у питању струјни *с* и *з*, а уз ове иде и африката *џ*. Јотовање ових сугласника је једна од најизразитијих особина јекавских говора Херцеговине, и Маретић је у праву кад каже да је Вуков језик остао без најтипичније особине херцеговачких говора - без *će* и *že*⁹³. Друго је питање зашто је то тако код Вука.

Савремени тришћки говор не зна за јотовање група: *se*, *ze* и *ce*⁹⁴. Мада се у размаку од пуних стотину и педесет година много штошта и ту измијенило у тришћком говору, поређење Вукова језика са савременим говором његова родног краја упућује на закључак да тришћки говор у доба Вукове младости није познавао сва јотовања која карактеришу говоре јекавске Херцеговине. Ако је овај закључак тачан, онда бисмо могли ићи још даље и претпоставити да Вукови преци нису ни донијели сва та јотовања са дробњачког тла. Без сумње, они су донијели у свом говору јотоване групе *ne*, *le*, *te* и *de* за које нам свједочи и Вуков језик, али није најсигурније да су у њихову говору биле јотоване и групе *se*, *ze*, и *ce*. Ево шта говори у прилог ове претпоставке.

Од раније је познато да су сонанти *л* и *н* најраније били изложени овом јотовању и да *ње* и *ље* налазимо у свим јекавским говорима штокавског дијалекта⁹⁵. Хронолошки гледано млађе је јотовање дентала *ш* и *д*, а и оно је познато већини јекавских говора. Истина, Маретић каже да је то јотовање „сасма младо“, али је, свакако, старије од јо-

⁹¹ Граматички и полемички списи II, 21.

⁹² Исто, 27.

⁹³ Т. Maretić: *Gramatika i stilistika I*, § 10, испод текста.

⁹⁴ Б. Николић, *op. cit.* 226.

⁹⁵ Маретић каже да се „до XVIII. вијека говорило (. . .), како нам старе књиге свједоче: *вол-јеши*, *л-јешиша*, *ул-јеши*, *н-јеговашш*, *н-јемачки*, *зелн-јеши*“ (*Gramatika i stilistika II*, 83—84); о остацима оваквог изговора у говорима штокавског дијалекта в. М. Rešetar: *Der Štokavische Dialekt . . .* 143. Маретићево мишљење не мора бити потпуно тачно, а не мора да вриједи ни за све јекавске говоре.

товања струјних *с* и *з* и африкате *џ*. Да је ово тачно доказују нам: 1) миграције са херцеговачког тла и 2) старија писма која су писали Херцеговци.

1) Херцеговачких миграција налазимо у многим крајевима наше језичке области, а и ван граница наше земље. Зна се, рецимо, да су се лички јекавци, који су огранак херцеговачког говора, одвојили од своје матице негдје у другој половини XVII вијека, па ни у тим говорима не налазимо сва јотовања за која знају јекавци Херцеговине. Б. Ластавица за лички коренички говор констатује да не зна за јотовања струјних *с* и *з* и африкате *џ* (исп.: „гтуре *с—ј*, *с—ј*, *з—ј* се не мијенјају“) и тамо је *џејанаца*, *бесједа*, иако *џуџра* гдје *ј* није од рефлекса *љ*. Али зато у кореничком говору „glasovne grupe *дљ*, *тљ* обично прелазе у *де* и *џе*“: *виџеџи*, *џе*, *џевџка*; *џџи*, *леџеџи*, *иџџераџи*, *идџераџи*, *жуџеџи*, али уз њих постоји и: *дџџа*, *дџџд*, *иџџме*, а јавља се и *дџевџка*⁹⁶. Дакле, у кореничком говору налазимо поред примјера са извршеним јотовањем и неизмијењене гласовне групе *дје* и *ије* < *дљ*, *тљ*. Могуће је да херцеговачке миграције у Лику нису ни понијеле из старогавичаја потпуно завршено јотовање ових гласовних група, али ту није искључена ни рестаурација старијег стања.

2) У писмима Херцеговаца из Требиња и Попова која су писана у другој половини XVII вијека⁹⁷ налазимо овакво стање:

Мјесто *љ* у данашњим кратким слоговима у писмима имамо:

- а) група *лљ* > *ље*: *кољено*, *одољеш*; за *ње* < *нљ* нема потврда;
- б) група *дљ* > *џе*: *џе*, *виџеџи*, *зайовиџеџи*; за *ће* од *тљ* нема потврда, али има: *уџџечу*, *исџџераџи*, *уџџече*, а налази се и: *дџџе*, *дџџу*;
- с) група *сљ* > *сје*: *иод сјењу*, *осјењена*, *исјеџи*, *иосјекоше*. За групе *зје* < *зљ*, *џје* < *сљ* нема потврда. Наравно, овдје се морају имати у виду и потешкоће графичке природе.

Мада у писмима нема потврда за све групе које се јотују у херцеговачким говорима, мислим да се са сигурношћу може рећи да је јекавска Херцеговина у другој половини XVII вијека знала за *ће* < *тљ*, *џе* < *дљ*⁹⁸ а можда се ту још увијек, макар и спорадично, јављало и *ије*, *дје*. То је прво што се о томе овдје може рећи. Друго. Остале сугласничке групе вјероватно дотада нису биле ни дале нове квалитете, односно, јотовање тих група (*сје*, *зје*, *џје*) још није било завршено, још се нису осјећали нови гласови. Истина, писма понекад упућују својим

⁹⁶ В. Lastavica: Korenički govor, Nastavni vjesnik XIV, 754.

⁹⁷ Писма је објавио Др Грга Новак у Radu ЈА, књ. 253, стр. 54, 55, 63, 93, 94.

⁹⁸ Будмани у РЈА наводи потврде за гђе из XVII вијека, св. *гдје*.

језиком на дубровачког писара, што значи да неке особине које налазимо у њима могу и не бити типично херцеговачке⁹⁹, али ова констатација не вриједи за све писма.

Дакле, и лички коренички говор и писма Херцеговаца из друге половине XVII вијека говоре да до тада није било у потпуности завршено јотовање свих наведених сугласника на херцеговачком тлу. Мада су Вукови преци напустили тло старе Херцеговине неколико деценија касније, није немогуће да су и они у свом говору понијели из старог завичаја *сје*, *зје*, *цје*, а да се херцеговачко *се*, *зе* и *ће* јавило нешто доцније.

Да је Вук сматрао херцеговачком говорном особином не само примјере типа *ђевојка* и *ћераши* него и: *сјесџи*, *изјесџи* и *цјејанаца*, потврђује нам његов Рјечник. У Рјечнику, наиме, поред свих примјера те врсте стоји „Ерц“. — херцеговачки¹⁰⁰, а добро је познато да херцеговачки јекавски говори у свим овим групама имају досљедно извршено јотовање и да поред *ђевојка* и *ћераши* имају још и: *сес(џи)*, *изелица*, *ћейало*. Истина, а то је овдје већ речено, Вук је у Предговору Рјечнику констатовао да Херцеговци „кашто изговарају“ *с* и *з* у примјерима као: *сјекира*, *изјео*, *сјео*. У вези са овом Вуковом констатацијом потребно је указати на слjedeће: 1) Јотовање струјних *с* и *з* и африкате *ц*, о којој ту Вук ништа не каже, са је од *ћ* или у примјерима као *сјуџра* — *суџра*, *изјелица* — *изелица*¹⁰¹ скоро је подједнако обично на херцеговачком тлу као и јотовање дентала *џ* и *д* у групама *дје*, *џје* < *дџ*, *тџ*. То је, дакле, општа говорна особина, и као таква улази у најтипичније карактеристике херцеговачког јекавизма. 2) У вези са јотовањем струјних *с* и *з* у групама *сје* и *зје* потребно је указати још и на овај моменат. Вук у Рјечнику каже да „Ерцеговци кашто изговарају *с* пред *ј* као Пољско *ś*, а *з* као *ź*“, дакле, он ту не говори о јотовању, него о асимилацији. Он, наиме, за *дје* и *џје* каже да се ту *д* и *џ* испред *је* од *ћ* мијењају у *ђ* и *ћ* „а *ћ* остане само *е*“. Као што видимо, Вук је правио разлику између ових двију гласовних група (*дје*, *џје* и *сје*, *зје*). Промјену дентала он је везао за *је* од *ћ*, и нагласио је да се дентали мијењају у палатале, а да од *је* остаје у изговору само *е*. Појаву *с* и *з* он не веже за *је* од *ћ*, дакле то није промјена која је везана за одређене услове, него се јавља спорадички. Осим тога појава ових палаталних фрикатива, по Вуку, не уклања палатално *ј* из изговора; то су, значи само палатализовани фрикативи, а та њихова палаталност не искључује присуство гласа *ј* као што је случај са *ђ* и *ћ*.

⁹⁹ В. писмо на стр. 63.

¹⁰⁰ В. о овоме А. Белић: Вукова борба, 115—116, испод текста.

¹⁰¹ Ј. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, 45.

Ово је још један моменат који иде у прилог претпоставци да Вук није понио из Тршића *ć* и *ž* у примјерима као *ћедница, изелница*. Да је он имао те гласове у свом изговору он би, без сумње, о њима нешто више рекао, и не би их одвајао од осталих палаталних сугласника. Мислим да се овдје није постављао проблем писмених знакова за ове гласове. Вук је већ знао за пољско *ć* и *ž* и да је желио унијети те писмене знаке у своју азбуку, он би и за њих „скројио“ слова као што је учинио и за неке друге гласове који до тада нису имали свој графички знак у ћирилици.

Још нешто у вези са јотовањем сугласника *ш* и *д*. Овдје је већ речено да је Вук од 1818. до 1839. писао *ђевојка* и *ћераиш*¹⁰² (о изузетцима в. на стр. 201). У Одговору на Ситнице језикословне који је написан „у мјесецу септемврију прошавше године“ (тј. 1838) налазимо: *сѣи-дјейи се, гдјекоји, видјели смо, дјело, дјевојци*. Вук ту каже да се „по њекијем (пак) мјестима, особито к западу (као у Дубровнику и у Босни — особито по варошима) ова . . . два слова (тј. *ш* и *д*, А. П.) не претварају, него се говори: *дјед, дјевојка, дјеца, видјейи, гдје, оvdје, ондје, вријейи, шјераиш* . . . и за ово могло би се рећи да је варошки-господски говор јужнога нарјечија“¹⁰³. Вук ту истиче да је до тада писао по „Херцеговачкоме говору“, а да ово сада пише „по Дубровачкоме“. Од тада ће Вук настојати да редовно пише *шје* и *дје* неизмијењено, али ће се ипак наћи и по који примјер са јотованим овим сугласницима (в. нпр., у писму од 8. 10. 1839, Преписка I 484). Али, а то је важно да се истакне, и прије 1838. у Вуковој писаној ријечи поред јотованих примјера типа *ђевојка, ћераиш* који су још увијек и херцеговачки, налазимо и на неизмијењене гласовне групе *шје* и *дје*, и то не само у примјерима које је он навео у Рјечнику (в. горе), или у примјерима као: *уијешииелно* (Преписка I 97) који и није народни облик, него и у овим примјерима:

- шје*: 1825: *уијеха* (Преписка II 575),
 1826: *ћрейјече* (Преписка V 105),
 1829: *шјелести* (Преписка IV 137),
 1831: *уијеше* (Преписка IV 172), *уијешити* (Преписка éV 169),
 1832: *наијера* (Преписка II 642), *шјескоби* (Преписка II 640),

¹⁰² На стр. 183. овога рада речено је да је Вук знатно раније (1823) указао на облике *дјевојка* и *шјераиш* неких босанских говора.

¹⁰³ Скупљ. грам. и полем. списи III, 37.

*и*решјеран (II 630), *уијјеха* (II 623), *наијјераиши* (II 630), *исијјераиши* (II 630), *наијјерали су ме* (II 643), *уијјеху* (V 499);

дје:

1824: *дјелма* (Преписка II 745),

1826: *дјелом* (III 62), *дјела* (II 578),

1828: *дјела* (II 578), *надјенуиши* (II 587),

1829: *дјело* (II 598),

1831: *дјела* (IV 171),

1832: *овдје* (II 628, 640, 629, 630, 633, 634, 635, 637, 641, 643), *ондје* (II 636, 640, 641), *дјецу* (II 633, 638), *дјеце* (II 631, 642, 637), *гдје* (II 628, 631, 634, 635, 638, 640), *гдјекоји* (II 634), *гдјекојим* (II 642, 634), *од дједова* (II 631), *издје* (II 634), *дјеца* (II 631), *раздјелјиваиши* (II 628).

У вези са овим примјерима двије напомене: 1) Највећи број примјера са неизмијењеним гласовним групама *-ије* и *-дје* је из писама која је Вук упутио кнезу Милошу (1832). То говори да је знатно прије 1839. изговор *дјевојка* и *ијјераиши* он приписивао „господском“ изговору¹⁰⁴ и да је сам настојао да тако пише кад се обраћао шефу државе. Ово у исто вријеме говори и о његовој жељи да свој језик уздигне изнад језика простог народа. Чим је констатовао да се овако говори и у Дубровнику, чија му је културна слава била добро позната, сам почиње да тако пише и тиме дефинитивно напушта херцеговачко *ђевојка* и *ћераиши*. 2) И у Рјечнику (1818) налазимо: *уијјечање*, *уијјечаиши*, *уијјечаиши се*, *уијјешен*, *уијјешиши* као херцеговачке облике (уз све ове примјере стоји одредба „Ерц.“), а уз примјере као: *ћешенје*, *ћешиши*, које такође налазимо у Рјечнику, нема те одредбе. Примјери: *уијјечање*, *уијјечаиши* и сл., ако се употријебе, и у савременом херцеговачком имаће исти облик — без јотованја дентала. Разлог за одступање од јотованја групе *ије* у овим примјерима треба тражити у присуству африкате *џ* у наредном слогу; то је, дакле, дисимилациона појава. Код глагола *ијјешиши*, међутим, није тако. Близина шуштавог гласа није морала утипати на чување неизмијењене ове сугласичке групе. Истина, у пивскодробњачком говору је *уијјешиши*¹⁰⁵, али не и у источнохерцеговачком. Тамо је сасвим обично *ћешиши*, *ћешијо*, *ућешила се*, *ућешиши*¹⁰⁶. Према томе,

¹⁰⁴ За такав изговор група *ијј*, *дј*, он је знао почетком тридесетих година стр. 183. овога рада.

¹⁰⁵ Ј. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, 44. исп. „не чује се, чини ми се, ћешити“.

¹⁰⁶ В. Говор источне Херцеговине, стр. 62.

Вуково *ушјешаиши*, *ушјешен* могло је бити у том облику однесено са дробњачког тла и као такво сачувано до Вукових дана у говору његових Тришћана¹⁰⁷.

Јотовање усних сугласника у вези са је од њ посебан је проблем о коме овдје треба говорити¹⁰⁸. О овоме јотовању Вук ништа не говори у Српској граматичи. У Предговору Рјечнику као херцеговачки облици дати су и ови: *бјемло*, *јјевашш*, *умјешш*, *вјешш*¹⁰⁹, а за промјену глаголских група *рѣ*, *бѣ*, *тѣ*, *вѣ* у *ѣ*, *бје*, *мје*, *вје* код њега знају само неки облици глагола типа *шрјешш*, *сербјешш*, *грмјешш*, *жшјешш*. Уз све ове глаголе стоји одредба „Ерц.“. У овом фонетском облику дати су наведени глаголи и у другом издању Рјечника на што Павић примјећује да Вук ни онда када је прихватио *дјевојка* и *шјераши* „није шмио газабрати да се према томе говори и *србјети*, *грмјети*, *трпјети*, *србио*, *грмио*, *трпио*“ а не *србљешш*, *србљео*¹¹⁰. Одмах треба истаћи да није случајно што Вук зна за јотовање усних сугласника само у овим глаголским облицима. Мада његов Тришћ данас не зна за *србљешш*, *шрљешш*¹¹¹, херцеговачки досељеници у Србију могли су имати управо такав изговор. Ми бисмо се и за ово могли позвати на лички коренички говор. Ни тај говор не зна за *ѣ* *сма* и *вјера*, као што за ту појаву не зна ни Вуков језик, али и коренички говор има *србљешш*, *шрљешш*¹¹², дакле, као и Вук. Ова подударност није случајна. Херцеговачка писма из XVII вијека имају само: *вјере*, *невјернике*, *жшјешш*, *зайовјед*, *разумјешш*, али зато у источнохерцеговачком имамо поред тих облика још и *ѣ* *сма*, *вјера* (в. ниже). Све ово упућује на закључак да је јотовање гласовних група *јје*, *бје*, *мје*, *вје* — *рѣ*, *бѣ*, *тѣ*, *вѣ* најприје било извршено у инфинитиву (и облицима који се образују од његове основе), и то, можда,

¹⁰⁷ Не треба заборавити ни чињеницу да Вук никада није био у Херцеговини. Све оно што је он говорио о херцеговачком говору углавном се заснивало на говору његова родног краја. Његови повремени сусрети са Херцеговцима (в. Грам. списи II, 16) нису битно мијењали његову представу о том говору (о Вуковим путовањима в. Љуб. Стојановић, *op. cit.* 757—758).

¹⁰⁸ А. Белић говорећи о овоме јотовању рече „да има говора, и таква је њихова већина, који знаду и за *шрљешш*, *грмљешш*, итд., *шјераши*, *дјевојка*, *дјешко*; затим у мањини имамо и *сешш*, *зешш*“ (Фонетика, 1960, стр. 126). Овако дати ови примери не дају реалну слику стања које налазимо на подручју јекавских говора. *Трљешш* и *грмљешш* имају ужу ареу распрострања од *сешш*, *зешш*.

¹⁰⁹ Граматички списи II, 21.

¹¹⁰ А. Павић, *op. cit.* 182. И Даничић је у Рату ишао са Вуком у овој особини, али не и у Граматичи.

¹¹¹ Б. Николић, *op. cit.* 226.

¹¹² Б. Ластавица, *op. cit.* 754.

под утицајем гл. именица типа: *жмиљење*, *шриљење* у којима је појава гласовних група *ѣл*, *бл* везана за знатно старији период развитка нашега језика.

Да Вук у своме говору није имао *ѣлесма*, *вљера* говори и овај податак. На свом путу по јужним крајевима он је наишао и на такве облике, и у Предговору Пословицама он се просто чуди одакле у народу и *обље* и *обје*. „За чудо је, вели Вук, да је народ по поменутих мјестима (Дубровник и Црна Гора) међу оваке ријечи (тј. примјере типа: *сноѣље-сноѣје*, *Жабљак-Жабјак А.П.*) помијешао неколико ријечи од другог реда, у којима се у Славенском језику овај слог пише са *ѣ*, и тако изговара *љ*, *ђе* му никако мјеста није, н.п. *обје* и *обље*, *бјеше* и *бљеше*, *ѣобјезе* и *ѣобљезе*, *бјечве* (чарапе) и *бљечве* и т. д.“¹¹³. То говори да се са примјерима ове врсте он први пут срега тек тада, и да то није сматрао особиним херцеговачких говора.

У источнохерцеговачком говору од свих сугласника који се јотују са *је* од *ѣ*, јотовање усних сугласника најнедоследније је извршено. Тамо, наиме, поред: *ддсѣлѣи*, *ошѣуѣлѣи су*, *ѣлѣва*, *ѣлѣва*, *ѣлѣсма*, *ѣлѣсна*, *ѣлѣше*, имамо и: *дѣјевѣ*, *ѣјѣвѣ*, *ѣјѣсма*, *ѣјѣшѣк*; поред: *бљѣжи*, *бљѣжѣи*, *обљѣма*, *ѣдбљѣд*, *ѣобљѣгоше* имамо и: *бјѣлица*, *бјѣше*, *ѣрибјѣгнѣ*; поред: *чѣмљѣи*, *грмљѣи*, *мљѣсѣи* имамо и: *мјѣсѣц*, *мјѣсѣи*, *намјѣрили се*, *ѣрѣмјѣишѣј*, *сѣмјѣша*; поред: *двљѣсѣи*, *вљѣчѣи*, *вљѣчѣана*, *вљѣра*, *вљѣверица*, *вљѣи* (љѣпши), *нѣвљѣше*, *жѣлѣлѣи*, *жѣлѣлѣи* имамо и: *двјѣсѣи*, *чдѣјѣк*, *вјѣрѣ ми*, *вјѣверица*, *вјѣишѣица*, *жѣвјѣи*¹¹⁴.

Оно што вриједи за наш источнохерцеговачки вриједи и за остале говоре овога типа¹¹⁵, а тако је и у источноцрногорском говору¹¹⁶. На источнохерцеговачком подручју потврде за ово јотовања чешће налазимо у планинским предјелима него у мјестима која су ближе варошима. Околина Требиња, рецимо, скоро и не зна за *ѣлесма*, *вљера* и сл. Осим тога старији представници источнохерцеговачког говора имају досљедније извршено ово јотовање него што то налазимо код млађих генерација. Све ово говори да је јотовање усних сугласника у вези са *је* од *ѣ* на херцеговачком тлу, осим у неким облицима глагола типа *шријѣи*, *грмјѣи*, наступило врло касно. То је, хронолошки гледано, најмлађе

¹¹³ Граматички списи III, 16.

¹¹⁴ Говор источне Херцеговине, 64—66.

¹¹⁵ В. Говор Пиве и Дробњака, 47; за говор никшићке жупе в. код Вушоваца, ор. cit. 25; за говор Ускока в. код Станића, Гласник САН V, 2 стр. 327—328.

¹¹⁶ М. Стевановић: Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII, 37.

јотовање и оно није нигдје досљедно извршено¹¹⁷. Маретић је сматрао да је то због тога што у *ије*, *бје* од *рѣ*, *бѣ* није било *је* него *ие*. Полазећи од чињенице да групе *иѣје*, *бѣје*, *мѣје*, *вѣје* у већини говора штокавског дијалекта дају *иље*, *бље*, *мље*, *вље* (*сноиље*, *зробље*, *грмље*, *здравље*), а *ије*, *бје*, *мје*, *вје* са *је* од *ѣ* то не дају него ту уснени сугласници остају неизмијењени, он закључује: „Uzmimo za časak da je bilo je a ne ie. Šta bi se otud razvilo? Јамачно изговор *побљети*, *вљера*, *плјевати*, *мљесто*“¹¹⁸, а у првом издању његове граматике читамо да до ове промјене долази „samo u glagola III. vrste“ по јужним крајевима, па се јавља: *сербљетиш*, *шрпљетиш*, *жисљетиш*, *грмљетиш*¹¹⁹. Ми данас са сигурношћу можемо рећи да овакво Мартићево расуђивање не одговара у потпуности ономе што налазимо у херцеговачким говорима. Маретић се и овдје држао онога што је нашао у Вуковој писаној ријечи.

Природа рефлекса *ѣ*, без сумње, имала је пресудан значај за ово јотовање. Да мј. *ѣ* у прво вријеме ту нисмо имали *је* него *је* говорни нам и то што се јотовање ове врсте хронолошки најдоцније врши. Када би ту било *је* у вријеме јотовања сугласничких група *ије*, *бје*, *мје*, *вје* од старијих група *иѣје*, *бѣје* и сл. нема сумње, добили бисмо исте резултате, јер би се радило о истим условима, истом времену и истом мјесту. Што до тога није дошло, разлог је неједнака фонетска вриједност група *иѣје*, *рѣ* које су у то вријеме могле гласити *ије* и *ије*. Али такво стање није остало, а поготово није тако данас. И ту се доцније појавило *је* чиме су створени услови за јотовање ових група. То јотовање и почело се вршити у југозападним крајевима јекавске територије. Што оно није досљедно извршено, постоји више разлога: мијешање становништва, утицај школе, књиге, војске, а негде је по сриједи и дисимилациони моменат. Проф. Белић за однос *дјеца* и *ђеца* каже да је у питању изговор, да ли је „*д-ие-ца* или *дј-е-ца*“ јер прво даје *дјеца*, а друго *ђеца*. Тако би се могао објаснити и однос *ђеца* и *ијесма* у централнохерцеговачком говору који стоје према *зрожђе* и *сноиље*, али је тешко прихватити овакво објашњење за однос *иљесма* и *ијесма* у једном мјесту. Однос *дјеца* и *ђеца* није везан за једно мјесто, тј. не за представнике једнога говора — ако нису у питању иновације — однос *ђеца* и *ијесма* условљен је различитим сугласничким групама, али је *иљесма* и *ијесма* познато једном те истом мјесту, чак

¹¹⁷ Љ. Стојановић је мислио да „Онде где се говори *ђеца*, *ћераши*“ имамо и *обље*, *вљера*, *бљече* (в. Глас СКА LII, 17). Наравно, ова констатација није потврђена стањем које налазимо у народним говорима. Ареа распрострањања облика *ђеца* и *ћераши* знатно је шира од оне у чијем говору налазимо *иљесма*, *вљера*.

¹¹⁸ Nastavni vjesnik I, 150.

¹¹⁹ Скупљени грам. и полемички списи II, стр. 83.

и једном те истом лицу. Значи да ту постоје и други разлози. Мада се неки примјери (рецимо група *bēl*) могу објашњавати и дисимилацијом (да не буде *блелана* остало је *бјелана*), очигледно је да за све примјере на које наилазимо у овим говорима треба тражити другачије објашњење. И зато и овдје вриједи Вушовићева констатација да се ово јотованье није уопште завршило ни у једном мјесту и да се према односу *йјесма* и *йјесма* почело јављати и *снојје* — *снојје*¹²⁰. Тачност ове констатације потврђују и ови моменти: у централнохерцеговачком нема потврда за јотованье уснених сугласника са *је* од *љ*, отуда у том говору имамо редовно *йјесма*, *ејера*; али зато у том говору нема ни потврда за примјере типа *снојје*, *здраје* (ако нису у питању они представници овога говора који и иначе немају гласа *љ* у своме изговору); друго: ни у источнохерцеговачком нема нарушавања старог јотованья у примјерима гдје је била веза *д* и *је* (тип *грожђе*), или *ш* и *је* (тип *йруђе*) — а то због тога што је ту и процес новог јотованья (у вези са *је* од *љ*) досљедно извршен и нема повода за нарушавање старијег стања (ту је наиме поред *грожђе*, *йруђе* редовно и *ђевојка*, *ћераши*). Према томе, исправност Вушовићеве констатације не само што потврђују други говори јекавске Херцеговине, него и друге групе које су биле подложне јотованью на источнохерцеговачком подручју.

2) Употреба гласа *x*

Употреба гласа *x* у језику Вука Караџића представља посебан проблем. Ми ћемо овдје дати начелан осврт на то питање, повезујући га са стањем које налазимо у источнохерцеговачком говору, а детаљније о употреби гласа *x* код Вука биће говора на другом мјесту.

Као што је познато, Вук је до 1818. често писао глас *x*. Истина, ни ту употреба овога сугласника није досљедна, али се на *x* у Вуковој писаној ријечи тога периода (1814—1818) знатно чешће наилази него у његовим радовима из другог периода (1818—1836).

У периоду од 1818—1836. Вук настоји да се придржава правила по коме „за слово *x* у Српском језику данас нема гласа, него или је сасвим изостављено, н.п. *лад*, *ром*, *рабар*, *љоб*, *Ристос*, *ришићанин*, *вала* (или *фала* . . .) *мануиш*, *уздануиш*, *одма*, *маовина*, *дуовник*, и т.д. или се претворило у друга слова“¹²¹. Али ће се и из тога периода у његовој писаној ријечи наћи по који примјер са *x*. Потврде за то су ове:

¹²⁰ В. Данило Вушовић: Прилози проучавању Његошева језика, Библиотека ЈФ књ. 3, стр. 23.

¹²¹ Граматички списи II, 267, в. и Преписка I 458, II 160.

а) на почетку ријечи: *хоћу ли* (28. I. 1827, Преписка I 293) рођења *Христѿова* (1829, Преписка II 662; 1831, Преписка II 619), *Христѿова* (1829, Преписка II 602);

б) у средини ријечи: *Сѿрахињ*, (1823, Преписка I 250), *њихов* (1829, Преписка I 352), *јахайи* (1834, Преписка I 453), о Бановићу *Сѿрахињи* (1822, Преписка I 202), други дан *Духова* (1823, Преписка I 220), *ѿохвалну* рецензију (1819, Преписка II 253), *уијеха* (1826, Преписка II 575, 623);

с) на крају ријечи: *млогих* (1823, Преписка I 236), *одмах* (1830, Преписка I 381), од *ових* књига (1834, Преписка I 457), *дух* (1834, Преписка I 457), *садашњих* будалаштина (1819, Преписка II 244), *својих* (1820, Преписка II 262).

Како видимо, сви наведени примјери су из преписке, што јасно потврђује мишљење да Вук није једнако писао граматичке списе и приватна писма (додајмо уз ово да ни сва приватна писма није писао на исти начин). У радовима из области језика Вук се строго придржавао правила која је сам прокламовао. У преписци, изгледа, он није сматрао да је нужно да буде досљедан тим правилима; ту се често заборављао и писао понешто и што се коси са тим правилима. То потврђује и употреба гласа *х*. Читајући његову преписку долази се до закључка да и он сам осјећа колику распојасаност доноси језику недостатак ове фонеме. Али, није било тако лако негирати оно што је сам прокламовао и, што је важније, глас *х* се у говору народном њему дотад познатих крајева није изговарао. За писање сугласника *х* требало је имати врло јаких и убједљивих разлога. Те и такве разлоге за враћање фонеме *х* у писану ријеч Вук је нашао у говору Дубровника и неких крајева Црне Горе. Чим је констатовао да има крајева гдје и нешколоване и необразоване масе употребљавају овај глас, он напушта стари начин писања, прихвата глас *х* и даје му мјесто у својој азбуци.

За херцеговачке говоре Вук је изричито рекао да не познају ову фонему¹²². Ова констатација, међутим, не вриједи за све говоре херцеговачког типа. Ова констатација вриједи за говоре херцеговачког типа који се данас налазе у границама С.Р. Црне Горе: пивскодробњачки говор¹²³, говор Никшићке жупе¹²⁴, говор Пљеваља¹²⁵ и говор Ускока¹²⁶; ова констатација, међутим, не вриједи за све говоре данашње јекавске

¹²² Граматички списи III, 4.

¹²³ Ј. Вуковић: *op. cit.* 34.

¹²⁴ Д. Вушовић: *op. cit.* 18.

¹²⁵ Г. Ружичић: Акцентски систем пљеваљског говора, СДЗБ III.

¹²⁶ М. Станић, *op. cit.* 327.

1) Вуково мишљење о употреби гласа *x* у „херцеговачком говору“ не одговара стварном стању које данас налазимо у говорима јекавске Херцеговине. Писани текстови са тог тла говоре да ни у Вуково вријеме подручје данашње Херцеговине није у овој фонетској особини ишло заједно са пивскодробњачким говором, односно није се битно разликовало од онога што данас налазимо на том тлу ¹³³.

2) Ако је и могао помишљати да се православно становништво данашње Херцеговине у овој говорној особини слаже са пивскодробњачким говором, тј. говором постојбине његових предака чији је говор најбоље и познавао, мало је чудно како Вук није, бар касније, указао на чињеницу да муслимани ових крајева још увијек имају глас *x* у свом изговору ¹³³.

3) Појава задњонепчаног *z* мјесто *x*, коју Вук приписује херцеговачком говору, такође није типична особина нашега источнохерцеговачког говора ¹³⁴.

4) Све оно што је Вук рекао о гласу *x* у његову „херцеговачком говору“ највећим дијелом се слаже са стањем које налазимо и у савременом говору постојбине његових предака — Дробњаку ¹³⁵.

3) *Остале сугласничке промјене*

Док јотовањем и употребом сугласника *x* Вуков језик другог периода не представља у потпуности говоре данашње јекавске Херцеговине, у Вукову језику тог периода наилазимо на многе друге гласовне појаве за које знају и савремени херцеговачки говори. Ми овдје указујемо на неке типичније:

¹³³ Поред писама Херцеговаца и Дневника Прокопије Чокориља указујемо још и на писма Д. Милаковића која је он писао Вуку. Милаковић је, како сам каже, рођен у Мостару 1804, а прешао је у Дубровник 1816. Рано је прихватио Вукове идеје и био одушевљени Вуковац. У његовој преписци такође налазимо на по који примјер са *x*: *захваљујемо, захваљујући, хака* главе доћи (Преписка V 30, 35).

¹³⁴ Да је Вук био обавијештен о томе како говоре муслимани Босне и Херцеговине, свједоче и ове његове ријечи: „Српски се говори најчистије и најправилније у Херцеговини и у Босни. Истина, да онамо по варошима и по градовима има много Турскијех ријечи, али би се готово могло рећи, да у осталоме она браћа наша закона Турскога говоре љепше Српски од сељака и Грчкога и Римскога закона!“ (Грама-тички списи III, 181, испод текста).

¹³⁵ Говор источне Херцеговине, 74—75.

¹³⁶ Исп. код Вуковића: „Сугласник *x* је овом говору (тј. говору Пиве и Дробњака, А. П.) . . . непознат“, *op. cit.* 34. За глас *x* не зна ни тршишки говор, в. Николић, *op. cit.* 270.

1) У Предговору Рјечнику (1818) Вук каже да пише: „*доњио*, *чијо*, *бијо*, и остале овакове ријечи... овако (с ј) зато, што се последије каже *доњијела*, *доњијело*; *чијела*, *чијело*; *бијела*, *бијело*; *бјелъ*“¹³⁶, али је писао *чињо*, а не *чињио* за то „што се одмах каже *чињили*, *чињила*“¹³⁷. Ове теорије, како мисли Павић, Вук се држао све до 1848. и уз *доњио* писао је и *умјео*, *смјео*¹³⁸. Мада су потврде са *ј* у наведеним облицима до 1848. честе, исп.: *ѿоњио* (Прва година, 26), *изњио* (исто, 29), *одњио* (исто, 28), *доњио* (Преписка I 302, 312), *смјио* (Преписка I 411), *умјио* (Преписка I 314), *доњио* (Граматички списи III 66), као и: *смјео* (Граматички списи III 38, 69), *сѿидјео* (Граматички списи III 68), *највољео* (исто, 68), *видјео* (ист , 101), *хијео* (исто, 104), *желео* (ист , 261), наћи ће се и по који примјер са *и* мјесто је од њ: *волио* (Преписка I 454), *ѿолудио* (ист , 447), *разулио* (Граматички списи III 265).

У говорима јекавске Херцеговине и данас најчешће, ако не и редовно, имамо: *доњио*, *умјио*, *уњио*; али ту и: *чињио*, *радијо* као и: *камијон*, *радијона*¹³⁹. И у пивскодробњачком је: *говоријо*, *радијо*, *носијо*, *садијо*, *крѿијо*, *рѿијо*¹⁴⁰. И Вушовић наводи: *бијо*, *видијо* уз њих још и *сазујо*, *обујо*, *чујо*, *ѿанујо* и каже да су последњи примјерич ешти „у близини Билеће (оп. Рудине)“¹⁴¹. Ја на ту појаву, тј. на примјере типа *чујо*, *ѿанујо*, у околини Билеће нисам наишао.

Мада у Граматици, коју је дао пред Рјечником (1818), има *и* као енклитички облик генитива и акузатива множине замјенице трећег лица (истина, он акценатски разликује енклитички облик генитива од акузативног облика: *ѿ* — генитив, *ѿ*-акузатив), Вук често пише и *ји*: *да су ји заслужили* (Прва година, 26), *да ји чува* (Друга година, 49), *Турци ји разбију* (исто, 51), *ји ѿшаљу* (исто, 52), *да Вам ји ѿшаљем* (Преписка I 321), *како би ми ји доносили* (Преписка I 311), *би ми ји ко... све Вама донео* (Преписка I 444), *да ји ѿреда* (Преписка I 447) и *овђе ји сваки дан ѿишем* (Преписка I 452) *међу којима ји има и из XII вијека* (Преписка I 453), *да ји све мање бива* (Преписка I 454), и *једнако ји кућим* (Преписка I 461). Маретић каже да је Вук „у старијим својим дјелима (у *danicama*, у *mil.* — *obr.*) мјесто *ih* писао врло често *ji* pored *i...* али *jit* није ни онда писао, већ само *im*“¹⁴². Чини ми се да ће бити исправније

¹³⁶ Граматички списи II, 23.

¹³⁷ Граматички списи III, 197.

¹³⁸ А. Рајић, *op. cit.* 143, в. и Белић: Вукова борба, 153.

¹³⁹ Говор источне Херцеговине, 85, в. тамо и о природи гласа *ј*.

¹⁴⁰ Вуковић, *op. cit.* 43.

¹⁴¹ Вушовић, *op. cit.* 22.

¹⁴² Т. Maretić: *Gramatika* III, 110.

ако се каже да је Вук у радовима граматичке природе писао *и* (исп. Граматички списи II 97, 98, 101, 102, 103), у преписци, пак чешиће се налази на *ји* све до 1836. када се мјесто *ји* *-и* јавља *их* (исп. Преписка I 466). У говорима јекавске Херцеговине, поред осталих облика ¹⁴³, јавиће се и *ји*: *ко ји је звао, он ји зове, он ји њази и јим: враг јим знао свеца, кад јим буде вријеме* ¹⁴⁴.

2) Све до 1839. године Вук пише *мл* мјесто *мн* у ријечима са основном *много* ¹⁴⁵: *млого* (Преписка I 230, 242, 252, 253, 245, 267, 406, *млоги* (Грамагичких списи II 138), *млого и њремлого* (Преписка I 253), *умложиии* (Грамагички списи II 141), *умложсавају* (Прва година, 25) *умложило се* (Преписка II 636); и у Рјечнику (1818) је: *млого; млогозналица, мложесе, мложина, мложиии, мложиии се, мложина млошиво* (s. v.). И говори данашње Херцеговине знају за групу *мл — мн*: *ја млим, млого, млоги, Комленић, најамлик, најамлица, осамлес, седамлес* ¹⁴⁶.

3) У грамагичким радовима Вук се придржавао правила по ком „Имена, која се свршавају на *га* и на *ка*, у дат. и у сказ. јед. премјењују *г* на *з*, *к* на *ц*“ ¹⁴⁷, али ће се у преписци наћи и по који примјер са неизмијењеним задњонепчаним сугласницима *к* и *г*: *њрејоруки* (Преписка I 177), *библиоњеки* (Преписка II 231), *слуги* (Преписка I 211). И у источнохерцеговачком, а тако је и у друга два говора јекавске Херцеговине, поред: *руци, нози* најлазимо и на: *на руки, на ноги, слуги, на ваги, у задруги*, као рјеђе случајеве, али је обично: *ћевки, ручки, осмољешки, њушки, сурушки, заврашки* ¹⁴⁸.

4) Сугласничке групе *сињ*, *шињ* на крају ријечи код Вука никада не знају за упрошћавање, за губљење праскавог сугласника из фи-

¹⁴³ Говор источне Херцеговине, 135.

¹⁴⁴ Говор источне Херцеговине, 86; в. и код Вушовића: *ња њи удри*, ор. cit. 22; у пивскодробњачком је *ињ* (в. Ј. Вуковић: Акцент говора Пиве и Дробњака, СДЗБ X, 268).

¹⁴⁵ В. Грамагички списи III, 22. У писму Л. Мушицком од 26. I. 1822. Вук каже да *њамница, гумно, много* може „остати за невољу, зашто може бити да би се ње нашло и прости људи, који тако изговарају“, Преп. I, 284.

¹⁴⁶ Говор источне Херцеговине, 97. Тако је и у пивскодробњачком, Вуковић, ор. cit. 39; и у говору Никшићке жупе. Вушовић из тога говора наводи поред: *мложина, млоги, млошиво, седамлес* још и за *млом* (ор. cit. 27), за посљедњи примјер ја немам потврде са источнохерцеговачког подручја. И Тришић зна за *млого* (Николић, ор. cit. 270).

¹⁴⁷ Грамагички и полемички списи II, 43; в. и III, 93.

¹⁴⁸ Говор источне Херцеговине, 100. Ова је појава позната и централнохерцеговачком (моје биљешке). На примјере ове врсте не указују Вушовић ни Вуковић, а и у Тришићу се чува „резултат II палатализације у дат. -loc. sg. њменица а основа“ (Б. Николић, ор. cit. 271).

налне позиције; код Вука, дакле, редовно имамо: *младосїй, жалосїй; ѿршїиш*¹⁴⁹. Херцеговачки говори у овој позицији обично имају упрошћене сугласничке групе *сїй* и *шїй*: *час, глуйос, корис, лис, милос, малдос, оїаснос, ѿройас, жалос; једанес, ѿеїшнес; ѿршїиш*¹⁵⁰.

5) Овдје је већ речено да је Вук у Српској граматички указао на примјере типа: *з богом, бес ѿосла, ѿреїш кућом*¹⁵¹, али сáм тако није никада писао. У херцеговачким говорима не само да је обично: *бог^х шїи дао, лед^ш се уфашїио*, односно: *ѿоїш ѿојашїом, ѿоїш кућом, коїш куће*¹⁵², него ту имамо и: *боїш је сад^ш, црн шїи образ^с, дошо онај друг^х*¹⁵³. У централно-херцеговачком десоноризација звучних сугласника у финалним позицијама сасвим је обична појава¹⁵⁴; тако је и у говору Никшићке жупе¹⁵⁵, али не и у говору Прве и Дробњака¹⁵⁶. Отуда је сасвим разумљиво што је нема ни у Вукову језику. Истина, Вук је могао овај фонетски феномен констатовати у народним говорима, али ни ова дијалекатска особина, још мање од асимилације по звучности у *sandhiu* (тип прет кућом), није могла наћи примјену у његовој писаној ријечи.

4) Бишње разлике између Вукових акцената и акцената ѿејавске Херцеговине

Иако су принципи Вук-Даничићеве акценације¹⁵⁷ још увијек и принципи акценације говора јејавске Херцеговине, између тих двију акценација постоје и лако уочљиве разлике. Ми овдје указујемо на неке од тих разлика.

¹⁴⁹ У Вукову чланку „Критика у језику“ читамо да „у оваквијем ријечима (тј. у *дванаесїй, ѿринаесїй*, А. П.) . . . народ наш по многим мјестима у говору Т изоставља“ а тако су писали и дубровачки писци код којих налазимо поред *милос-милосїи* и *їлаш-їлашїи* (Грамаичких списи III, 194).

¹⁵⁰ Говор источне Херцеговине, 106; тако и Вушовић, *op. cit.* 31; и Вуковић, *op. cit.* 32. И у писмима Херцеговаца налазимо *ѿоїшорда* за ову појаву (в. А. Пецо: Неке фонетске особине у *їиснима* херцеговачких муслимана, *Огледи бр. 2.*, стр. 108).

¹⁵¹ Грамаичких списи II, 86.

¹⁵² Говор источне Херцеговине, 109.

¹⁵³ *Op. cit.* 109; в. и Зборник Матице српске за филологију књ. IV—V, стр. 235—244.

¹⁵⁴ Мјесто централнохерцеговачког говора . . . 304, в. и Изговор звучних сугласника у српскохрватском језику, Зборник Матице српске књ. IV—V, стр. 243, као и: Акцент села Ортијеша, Научно друштво БиХ, Грађа 10, стр. 6.

¹⁵⁵ Вушовић наводи: *кад ли додјок, грої, јагњаш, ко гоћ каже*; као и: *каїшад/ш, некад/ш, у град/ш, голуб/ш* и сл., *op. cit.* 32.

¹⁵⁶ Вуковић, *op. cit.* 48—49.

¹⁵⁷ О Вукову обиљежавању наших акцената в. код Даничића: Српски акценти, Београд 1925, стр. 30, 32; као и Павић, *op. cit.* 183.

1) У косима падежима једине личних замјеница у источнохерцеговачком имамо краткосилазни акценат: *мене-мени, шѣбе-шѣби, себе-сѣби*. Вуков акценат је: *мене-мени, шѣбе-шѣби, себе-сѣби*. Никшићка жупа, а и Дробњак поред " акцента у тим облицима знају још и за Вуков акценат ¹⁵⁸.

2) Поред Вукових акцената у облицима придјевских замјеница овај и онај источнохерцеговачки зна још и за силазни акценат: *дедј-двј, днај-дни*. Силазни акценат на облицима ових замјеница не биљеже Вушовић и Вуковић ¹⁵⁹, али једино силазни акценат имају те замјенице у централнохерцеговачком говору ¹⁶⁰.

3) У граматичи која се налази пред Рјечником (1818) од глагола *иѣћи* у 1. и 2. л. мн. презента Вук даје двојак акценат: *иѣчѣмо-иѣчѣше* и *иѣчѣмо-иѣчѣше* ¹⁶¹. За овај глаголски тип Даничић каже да се у наведеним облицима акценат може и „промијенити тако да отпадне ' с првога слога, па други слог уметак е, добије ' н. п. *иѣчѣмо, иѣчѣше, илѣшѣмо, илѣшѣше*“ ¹⁶². Код сложених глагола и Д. има *оилѣшѣмо-оилѣшѣше* поред (*оилѣшѣмо-оилѣшѣше*) ¹⁶³. У Херцеговини је: *иѣчѣмо, илѣшѣмо* ¹⁶⁴.

4) Од *држати* у Вуковој граматичи налазимо: *држѣмо, држѣше* ¹⁶⁵ Даничић има и: *ломѣмо-ломѣше, ошѣриѣмо-ошѣриѣше* ¹⁶⁶, као и: *чиѣшѣмо-чиѣшѣше, вјенчѣмо-вјенчѣше* ¹⁶⁷. За овакав акценат у 1. и 2. л. мн. презента знају и говори источнохерцеговачког типа, али се ту налази и на непренесени акценат; дакле, поред: *ломѣмо, чиѣшѣмо* постоји и: *лѣшѣмо, чиѣшѣмо* ¹⁶⁸, како је једино у централнохерцеговачком говору ¹⁶⁹.

5) У инфинитиву глагола типа: *иѣћи, лећи* источнохерцеговачки нема Вуков краткоузлазни акценат, него има краткосилазни акценат. Дакле ту је: *иѣћ(и), лѣћ(и)*, а код сложених глагола акценат је на префиксу: *исѣћ(и), ирѣлѣ(и)* ¹⁷⁰.

¹⁵⁸ Вушовић, ор. cit. 54, Вуковић, СДЗБ X, 264.

¹⁵⁹ Вушовић, ор. cit. 55, Вуковић, ор. cit. 268.

¹⁶⁰ В. код мене: Акценат села Ортијеша, 38.

¹⁶¹ Скупљени граматички и полемички списи II, 74.

¹⁶² Српски акценти, 93.

¹⁶³ Ор. cit. 93.

¹⁶⁴ Говор источне Херцеговине, стр. 188.

¹⁶⁵ Скупљени грам. списи II, 80.

¹⁶⁶ Српски акценти, 144.

¹⁶⁷ Ор. cit. 166.

¹⁶⁸ Говор источне Херцеговине, 188; Вушовић, ор. cit. 61.

¹⁶⁹ Акценат села Ортијеша, 45.

¹⁷⁰ Говор источне Херцеговине, 188; тако и у централнохерцеговачком.

6) Према Вукову дугоузлазном акценту у инфинитиву глагола типа: *иоћи*, *наћи* у источнохерцеговачком имамо дугосилазни акценат: *иоћи(и)*, *наћи(и)*. Сложени глаголи и ту имају акценат на префиксу: *ири-доћи(и)*, *иронићи(и)*¹⁷¹, према Вукову: *иридоћи*, *иронићи*.

7) Наставак за презентску основу -е код Вука је, без обзира на то да ли му претходи акценат силазне или узлазне интонације, скоро редовно дуг. Изузетак од овога чине глаголи: *ишресити*, *лиити*, *сноваити*, *казиваити* који поред дугог е (*ишресем*, *лијем*, *сноујем*, *казујем*), знају и за кратко е испред личног наставка (*ишресем*, *лијем*, *сноујем*, *казујем*)¹⁷². Даничић у Српским акцентима исправља ову Вукову недоследност и даје само облике са дужином испред личног наставка¹⁷³.

Наш источнохерцеговачки говор уопштио је, опет, оне квантитативне одлике презентских основа којима је Даничић ускратио право опстанка у књижевној ортоепији. Кратак вокал е испред личног наставка у презентским облицима на херцеговачком тлу имају сви глаголи код којих се испред тога наставка налази било који акценат узлазне интонације. Ту је, дакле: *ишресем*, *здем*, *бдем илешем*, *иоузем*, *навзем*. За разлику од Вука, а заједно са Даничићем, ту је: *лијем*, *сноујем*, *казујем*¹⁷⁴.

* * *

Из свега онога што је речено у овоме раду да се извући следећи закључак: фонетика Вукове писане ријечи слаже се са фонетиком говора јекавске Херцеговине у неким начелним питањима. У појединостима, међутим, између њих постоје и знатна неслагања. Та неслагања нису увијек резултат временске разлике, него су прије одраз развитка којим су ишли говори херцеговачког типа на тлу западне Србије на једној страни и херцеговачки говори у кругу граница данашње Херцеговине на другој страни. Мада су им импулси били заједнички, територијална раздвојеност имала је утицаја на судбину појединих гласовних пројена које су се у њима вршиле. А што Вук у својим дјелима није увијек давао слику говора херцеговачког тла, то је последица не само чињенице што је он рођен у породици која је напустила стари завичај

¹⁷¹ Оп. cit. 188.

¹⁷² Граматички и полемички списи II, 72-74.

¹⁷³ Српски акценти, 90. В. и напомену испод текста на истој страни.

¹⁷⁴ У Пиви је: *бијем*, *ишјем* (као код Вука), али има и: *бијем*, *бијемо*; *ишјем*, *ишјемо* (СДЗБ X, 323). Сложени глаголи ту имају: *ишбујем*, *иришбујем*, *ддбујем*, *аддобујем*, *сдишјем*, *ишсавијем* — дакле, све без дужине — као Вук (оп. cit. 323).

осам деценија прије његова Рјечника, него и Вукова боравка у екавској средини и то у раној његовој младости. Ма колико да је он настојао да буде чисти и досљедни ијекавац, он је то постигао само тамо гдје је свјесно контролисао свој ијекавизам¹⁷⁶.

А. Пецо

R é s u m é

UNE COMPARAISON DE LA LANGUE DE VUK AVEC LES PARLERS DE L'HERZÉGOVINE IĚKAVIENNE

А. П е ц о

Dans ce travail l'auteur fait la comparaison de la phonétique de la langue de Vuk Karadžić avec la phonétique du parler de l'Herzégovine iěkavienne. Cette mise en regard met en évidence que la phonétique de la langue écrite de Vuk est, en principe, identique à la phonétique du parler de l'Herzégovine. Cependant dans les détails il y a des différences importantes qui ne sont pas toujours le résultat de différents temps: du parler iěkavien de l'Herzégovine d'aujourd'hui, et du temps où vivait Vuk Karadžić. Ces décalages proviennent du développement des parlers de type de l'Herzégovine sur le sol de la Serbie d'une part, et d'autre part des parlers iěkaviens sur le sol de l'Herzégovine. Bien que les impulsions de la vie des parlers de l'Herzégovine et de la langue de Vuk fussent communs, la séparation des territoires (Serbie et Herzégovine) influençait le sort de certains parlers et de leur changement. Vuk Karadžić n'a pas donné l'image fidèle du parler de l'Herzégovine, ce qui s'explique par sa naissance dans une famille qui avait quitté l'Herzégovine 80 ans avant la parution de son Rječnik (1818) et par son séjour dans sa première jeunesse, dans un milieu ěkavien. Bien qu'il se soit efforcé de rester un iěkavien pur dans ses oeuvres, il ne le réussissait que là où il se servait avec réflexion du parler iěkavien. La phonétique de la langue de Vuk, dès le début de son travail à la réforme contient plusieurs décalages par rapport aux parlers de la région natale de ses ancêtres. Elaborant, de la sorte la langue de ses oeuvres, Vuk s'est élevé au dessus de l'emploi unique d'un parler local et sa langue écrite a reçu la forme qui a comme la base les règles générales („općenitu pravilnost“).

¹⁷⁶ Не треба заборавити ни чињеницу да је Вуков језик, поникао из народних говора херцеговачког типа, заснован на структури тих говора, још од самога почетка почео да се издиже изнад тих говора обједињујући у себи понеку особину преузету из више различитих говора који чине његову основицу.